

**AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİK
İLİŞKİLERİNİN MEVCUT DURUMU VE GELECEĞİ**

Askhad BAATYRBEKOV

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2015

**AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİK
İLİŞKİLERİNİN MEVCUT DURUMU VE GELECEĞİ**

Askhad BAATYRBEKOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İşletme Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Elif DAĞDEMİR

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz, 2015

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Askhad BAATYRBEKOV'un "Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Mevcut Durumu ve Geleceği" başlıklı tezi 10 Temmuz 2015 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan İşletme (Uluslararası İşletmecilik) Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Elif DAĞDEMİR

Üye : Doç.Dr.Zeki KARTAL

Üye : Yrd.Doç.Dr.Nazım ÇATALBAŞ

Doç.Dr.Fatih TEMİZEL
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

Yüksek Lisans Tez Özü

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN MEVCUT DURUMU VE GELECEĞİ

Askhad BAATYRBEKOV

İşletme Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2015

Danışman: Doç. Dr. Elif DAĞDEMİR

Ülkeler ekonomilerine ekonomik büyüme ve kalkınma sağlamak amacıyla bölgesel ekonomik entegrasyona gitmektedir. Avrupa Birliği en başarılı ekonomik entegrasyon örneği olarak kabul edilmektedir. Avrasya Ekonomik Birliği de son yıllarda giderek artan ekonomik entegrasyon girişimlerinden biri olup, sahip olduğu büyük pazar potansiyeli ve enerji altyapısı ile dikkati çeken bir oluşumdur .

Bu çalışmada, Belarus, Kazakistan ve Rusya tarafından kurulmuş olan Avrasya Ekonomik Birliği ve Birliğin Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin mevcut durumu ve geleceği açıklanmaya çalışılmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin mevcut durumu incelenmiş, ticaret, yatırım ve enerji ilişkilerine değinilmiş ve en perspektifli alanlar açıklanmıştır.

Avrasya Ekonomik Birliği'ni bir bölgesel ekonomik oluşum olarak yakından tanımak için ekonomik entegrasyon teorisi ve teorinin çerçevesinde teorinin gelişimi, ekonomik entegrasyon etkileri ve aşamaları ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin gelişim süreci incelenmiştir.

Avrasya Ekonomik Birliği'nin güncel sorunları, genişleme çabaları ve geleceği Rusya ve Batı ülkeler arasındaki politik kriz dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Avrasya Ekonomik Birliği'nin ve Türkiye ile ilişkilerinin geleceğine ilişkin tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik entegrasyon, Avrasya Ekonomik Birliği.

Abstract

THE CURRENT STATUS AND THE FUTURE OF THE ECONOMIC RELATIONS BETWEEN EURASIAN ECONOMIC UNION AND TURKEY

Askhad BAATYRBKOV

Department of Business Administration

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, July 2015

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Elif DAĞDEMİR

In order to ensure economic growth and development, countries are assigned to a regional economic integration. The European Union is regarded as the most successful economic integration example. In the recent years, Eurasian Economic Union has been one of the leading economic integration initiatives and this initiative attracts attention because of its huge market potential and energy infrastructure.

This thesis focuses on the relationship between Turkey and Eurasian Economic Union which was established by Belarus, Kazakhstan and Russia. Therefore, the current status of economic relationship between Eurasian Economic Union and Turkey is examined. Trade, investment and energy relations are analyzed as the most perspective areas.

In order to evaluate the Eurasian Economic Union as a regional economic integration, the theory of economic integration and its development, stages and the effects of economic integration together with the development process of the region are examined.

The current problems, enlargement efforts and the future of the Eurasian Economic Union are evaluated considering the political crisis of Russia and the Western countries. The perspectives of Eurasian Economic Union and its relationship with Turkey are determined.

Keywords: Economic integration, Eurasian Economic Union.

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu Tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada, yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumum saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Askhad Baatyrbekov

İçindekiler

	<u>Sayfa</u>
Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi.....	v
Özgeçmiş.....	vi
Tablo ve Şekiller Listesi	x
Kısaltmalar Listesi.....	xi
1. Giriş	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Önemi.....	3
1.3. Varsayımlar	3
1.4. Araştırmanın Sınırları.....	4
1.5. Araştırma Yöntemi.....	4

Birinci Bölüm

Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi

1. Ekonomik Entegrasyon Teorisi	5
1.1. Teorinin Gelişim Süreci.....	5
1.2. Ekonomik Entegrasyonun Etkileri.....	8
1.3. Entegrasyon Aşamaları	10
1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması	10
1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi.....	10
1.3.3. Gümrük Birliği	11
1.3.4. Ortak Pazar.....	12
1.3.5. Ekonomik ve Parasal Birlik.....	12
1.4. Ekonomik Entegrasyon Örnekleri	13

2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi	14
2.1. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Doğuşu	14
2.1.1. Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birlik Anlaşması.....	14
2.1.2. 1995 tarihli Gümrük Birliği Anlaşması.....	16
2.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Kuruluşu	18
2.2.1. Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği	19
2.2.1.1. Tek Ekonomik Saha'ya yönelik ilk girişim	21
2.2.1.2. Ortak Gümrük Alanı ve Gümrük Birliği Anlaşması	22
2.2.1.3. Dış ticarete gelişmeler	23
2.2.1.4. Yabancı yatırımlarda gelişmeler	25
2.2.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nda Tek Ekonomik Saha.....	27
2.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kuruluşu	28
2.3.1. Kuruluş amacı.....	28
2.3.2. Yönetim	28
2.3.3. Coğrafya	29
2.3.4. Ekonomi	30
2.3.5. Bütçe	32

İkinci Bölüm

Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri

1. Ticari-Ekonomik İlişkileri	33
1.1. Türkiye-Rusya.....	33
1.2. Türkiye-Kazakistan	37
1.3. Türkiye-Belarus	40
2. Yatırım İlişkileri	42
2.1. Avrasya Ekonomik Birliği'nde Türk Yatırımları.....	42
2.2. Türkiye'de Avrasya Ekonomik Birliği Yatırımları	45
3. Enerji İlişkileri	48

Üçüncü Bölüm

Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Geleceği

1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güncel Sorunları, Genişleme Çabaları ve Geleceği.....	53
1.1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Dünya Ekonomisindeki Payı ve Yeri.....	53
1.2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güncel Sorunları.....	55
1.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Genişleme Çabaları.....	57
1.4. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Geleceği	59
2. Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Geleceği.....	61
Sonuç.....	65
Kaynakça	69

Tablo ve Şekiller Listesi

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. AET Ülkeleri Dış Ticaret Göstergeleri	19
Tablo 2. Rusya Federasyonu Dış Ticareti.....	24
Tablo 3. AET, GB ve TES Ülkeler Grubu Ticareti	25
Tablo 4. GB ve TES Ülkelerinde Yabancı Yatırımlar.....	26
Tablo 5. AEB Ülkelerinde Enflasyon Oranları.....	30
Tablo 6. AEB Ülkelerinin İşsizlik Oranları.....	31
Tablo 7. AEB Üye Ülkelerinin GSYİH Büyüme Oranları	32
Tablo 8. Türkiye'nin Rusya ile Ticaret Göstergeleri.....	34
Tablo 9. Rusya'nın Türkiye ile Ticaret Göstergeleri.....	36
Tablo 10. Kazakistan'ın Türkiye ile Ticaret Göstergeleri	38
Tablo 11. Belarus'un Türkiye ile Ticaret Göstergeleri	40
Tablo 12. AEB Ülkelerine 2005-2012 Yılları Arasında Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi.....	42
Tablo 13. Türkiye'de Yerleşik Kişilerin 2001-2013 Yılları Arasında AEB Ülkelerindeki Doğrudan Yabancı Yatırımları.....	43
Tablo 14. AEB Ülkelerindeki Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımları.....	46
Tablo 15. Türkiye'nin 2004-2012 Yılları Arasında Doğal Gaz Tüketimi.....	48
Tablo 16. Türkiye'nin 2007-2013 Yılları Arasında Doğal Gaz Üretimi	49
Tablo 17. Türkiye'nin 2005-2013 Yılları Arasında Doğal Gaz İthalatı.....	50
Tablo 18. Türkiye'nin 2006-2013 Yılları Arasında AEB Ülkelerinden Ham Petrol İthalatı.....	51
Tablo 19. AEB'nin 2013 Yılı için GSYİH Satın Alma Gücü Paritesi Göstergesi ...	54
Şekil 1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Yönetim Sistemi	29

Kısaltmalar Listesi

- AB:** Avrupa Birliği
AEB: Avrasya Ekonomik Birliği
AET: Avrasya Ekonomik Topluluğu
ASEAN: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİK: Belarus Milli İstatistik Komitesi
CEFTA: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
EK: Ekonomik Birlik
ECSC: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
EEC: Avrupa Ekonomik Topluluğu
EET: Ekonomik Entegrasyon Teorisi
EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EİK: Ermenistan Milli İstatistik Kurumu
EPB: Ekonomik ve Parasal Birlik
GB: Gümrük Birliği
GSYİH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IMF: Uluslararası Para Fonu
KGK: Kazakistan Gümrük Kontrol Komitesi
KİK: Kazakistan İstatistik Kurumu
MB: Merkez Bankası
MERCOSUR: Güney Amerika Ortak Pazarı
Mln: Milyon
Mlr: Milyar
NAFTA: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
NGS: Nükleer Güç Santrali
OP: Ortak Pazar
PB: Parasal Birlik
RGK: Rusya Federal Gümrük Kurumu.
RİK: Rusya Federal Devlet İstatistik Kurumu

SACU: Güney Afrika Gümrük Birliği

SAGP: Satın Alma Gücü Paritesi

SBT: Serbest Ticaret Bölgesi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TES: Tek Ekonomik Saha

TTA: Tercihli Ticaret Anlaşması

TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

WB: Dünya Bankası

1. Giriş

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılımıyla birlikte dünya haritasında yeni bağımsız ülkeler ortaya çıkmıştır. Dünya ülkelerinin entegrasyon, liberalleşme ve küreselleşme sürecine aktif olarak girdikleri bu süreçte SSCB'nin dezintegrasyona girmeleri ve bağımsız ülkelerin meydana gelmesi Sovyetler bölgesinde yeni pazarları oluşturmuştur. Eskiden kapalı olan bölgede bu pazarların oluşmasını üçüncü ülkeler fırsat olarak algılamıştır. Türkiye de bu pazarları önemli olarak kabul ederek hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri kurarak fırsatlardan yararlanmaya çalışmıştır.

Bu arada bağımsızlık kazanan ülkeler kendi dış politika stratejilerini kurarak üçüncü ülkeler ile siyasi ve ekonomik ilişkilere girmeye devam etmişlerdir. Ancak eskiden tek devlet olarak inşa edilen ekonomi ve ulaşım sistemlerinin parça parça olarak farklı ülkelerde kalması SSCB'ne üye olan ülkeleri kendi arasında da ekonomik ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Böylece ekonomik amaçlar nedeniyle ülkeler arasında ekonomik entegrasyon projeleri görülmeye ve desteklenmeye başlamıştır.

Bölge ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyon görüşmelerinin SSCB'ne üye olan her ülke tarafından desteklenmemiştir. Entegrasyon için görüşmeler belli başlı ülkeler tarafından yapılmıştır. Ancak etkili ve aktif görüşmeler Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan tarafından yapılmıştır. Özellikle de Belarus, Kazakistan ve Rusya bu görüşmelerle olumlu ilerlemeler kaydetmişler ve ekonomik entegrasyon projelerini kendi aralarında gerçekleştirmeye devam etmektedirler.

Bugünlerde Türkiye'nin Kazakistan, Rusya ve Belarus ülkeleri ile dinamik olarak büyüyen ekonomik ilişkileri ve her ülke ile ikili olarak ekonomik anlaşmaları mevcuttur. Ülkeler arasındaki ticaret hacimleri artış göstermeye devam etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde Ekonomik Entegrasyon Teorisine (EET) ve onun gelişim sürecine yer verilmiş; ekonomik entegrasyon etkileri ve aşamaları açıklanmaya

çalışılmıştır. Ayrıca Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) oluşumuna katkısı olan kuruluşların tarihi, gelişim süreci ve amaçları verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde AEB ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ve yatırım ilişkilerinin mevcut durumu analiz edilmiştir. Daha sonra bu ülkeler arasındaki enerji ilişkilerinin de mevcut durumu analiz edilmiş ve gelecekte enerji ilişkilerinin ne durumda olacağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Mevcut durum analizinde ülkelerin geçmişteki ticaret göstergeleri dikkate alınmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin geleceği analiz edilmiştir. Burada özellikle AEB'nin dünya ekonomisindeki payı, genişleme çabaları ve gelecekteki konumu araştırılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin mevcut durumunu ve geleceğini analiz etmektir. Aynı zamanda ekonomik yönden perspektifli olan ilişkiler alanlarını araştırmaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- (i) EET ve ekonomik entegrasyon etkileri ve çeşitleri nelerdir?
- (ii) AEB hangi ekonomik entegrasyon aşamasındadır ve geçmişten günümüze kadar hangi ekonomik aşamaları geçmiştir?
- (iii) AEB ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik ve yatırım ilişkilerinin günümüzdeki mevcut durumu ve başlıca alanları nedir?
- (iv) AEB'nin sorunları ve genişleme çabaları, Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin geleceğini nasıl etkileyecektir?

1.2. Araştırmanın Önemi

AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin mevcut durumunu ve geleceğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma AEB'nin yeni kurulduktan sonraki Türkiye ve AEB ekonomik ilişkilerindeki son gelişmeleri kapsamından dolayı önemlidir. Böylelikle çalışmanın hem akademik hem de iş hayatına yönelik katkıları bulunmaktadır.

1.3. Varsayımlar

Çalışma varsayımları şu şekildedir;

1. AEB şu an güçlü bir ekonomik entegrasyon oluşumu değildir. Bu durumun ana sebepleri, AEB'yi oluşturan ülkelerin sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olmaları ve batı ülkeleriyle arasında var olan politik krizlerden kaynaklanmaktadır.
2. AEB, orta ve uzun dönemde büyük ve etkili bir ekonomik entegrasyon oluşumu olmaya adaydır. Bütün sanayileşmiş ülkelerin enerjiye ihtiyaçları olduğu halde Rusya başta olmak üzere AEB'nin zengin enerji kaynaklarına sahip olmaları ve ihracat etmeleri AEB ülkelerinin gelirlerini artırarak pazarının büyümesine neden olacağı tespit edilmektedir. Batı ülkelerinin AEB'ndeki en büyük pazar olan Rusya'ya ambargo uygulamaları Rusya'nın yerli üretiminin canlanmasına neden olarak AEB'nin ekonomisine yansıtacaktır.
3. Türkiye'nin enerji kaynakları ithalatında özellikle doğal gaz ithalatında AEB'ne bağımlı olması ve enerji kaynakları ihracatında AEB için Türkiye'nin önemli pazar sayılması nedeniyle AEB ve Türkiye ekonomik ilişkileri daha da artış göstermeye yönelecektir.

1.4. Araştırmanın Sınırları

Çalışmada AEB ve Türkiye ekonomik ilişkileri Türkiye, Belarus, Kazakistan ve Rusya'nın ekonomik ilişkileri ile sınırlı sayılmaktadır.

Ülkerin yatırım ve ekonomik ilişkilerinin ve ekonomik durumu araştırmasında 2000-2013 tarihleri için olan istatistiksel veriler kullanılmıştır. Bunun için Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası finansal kuruluşların istatistik verileri ve Türkiye, Rusya, Kazakistan, Belarus ve Ermenistan'ın istatistik ve gümrük kurumlarının verileri kullanılmıştır.

1.5. Araştırma Yöntemi

Bu yöntemle var olan bir durumu tanımlamaya, bu durumu etkilemeden, değiştirmeden ortaya koymaya çalıştığı için çalışmada tarama modeli kullanılmıřtır¹.

¹ N. Karasar (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, s. 77

Birinci Bölüm

Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi

1. Ekonomik Entegrasyon Teorisi

EET Gümrük Birliği (GB) çalışmaları ve uygulanmaları üzerinde kurulmuş bir entegrasyon teorisi denilebilmektedir. Dolayısıyla EET'ne bakıldığında GB çalışmaları sık sık görülmektedir².

1.1. Teorinin Gelişim Süreci

Günümüzde sık sık kullanılan ekonomik entegrasyon teriminin tarihi çok da eskilere dayanmamaktadır. Ancak latince "integratio" olarak Türkçesi de "bütünleşme, birleşme, entegrasyon" olarak geçen kelimenin anlamıyla ilk kullanımı 1942'den sonrasına dayandığı tahmin edilmektedir³.

EET gelişimine teorik katkıların tarihçesi uzun bir dönemi kapsamaktadır. Ancak EET çalışmaları Batı Avrupa ülkelerinin entegrasyona başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrası aktif olarak araştırılmaya ve görülmeye başlamıştır. EET çalışmalarının önem kazanması Avrupa ülkelerinin entegrasyona girmeleri ile gerekçe kazandığı belirtilebilir⁴.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki Benelüks ülkelerinin GB ve sonraki Ekonomik Birliği (EB), Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC), Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC), Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) gibi ekonomik entegrasyon

² E. Ertürk (1993). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonlar*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, s. 11.

³ V. Obuhovskiy (2007). Teorii Međunarodnoy Ekonomičeskoj İntegratsii. *Ekonomika 21 Veka Dergisi*, 1 (1), s.27.

⁴ Y. Bayraktutan (2010). *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme*. Ankara: Nobel Yayınları, s. 27.

örneklerinin ortaya çıkmasıyla ekonomik entegrasyon problemlerine olan ilgileri daha da yükseltmiştir⁵.

İkinci Dünya Savaşı öncesi de yapılan EET'ne ilgili çalışmalar özellikle de Gümrük Birliği tekliflerinin var olduğunu belirtmek gerekir. Bu teklifler Smith, Taussing, Torrens gibi yazarlara ait olmakla beraber genellikle ticaretin yararlı olması için GB kurulmasını öngörmektedir. Ancak 1950'lerdeki Viner'ın çalışması bunlara göre kapsamlı olan ilk ekonomik entegrasyon çalışması olduğu için EET genellikle Viner ile başlatılmaktadır⁶.

1950 yılında EET'nin kurucusu Kanada kökenli ABD iktisatçısı J. Viner tarafından "Gümrük Birliği Sorunu" ("The Customs Union Issue") eseri yayınlanmıştır. Çalışma Avrupa'daki Gümrük Birliklerini genel olarak analiz etmekte; GB'nin çalışma mekanizmasını kapsayan GB Teorisi olarak varsayılmaktadır.

Viner'e üye ülkeler arasındaki gümrük tarifelerinin tamamen kaldırılmasını, üçüncü ülkelere ithal edilen mallara ortak ve standartlaştırılmış gümrük tarifelerinin kabul edilmesini, uygulanmasını ve gümrük gelirlerinin üye ülkeler arasında kararlaştırılmış formül ile paylaşılmasını, GB'nin kurulması ve işlem görmesi için zorunlu koşullar olarak belirtmiştir⁷.

EET'sinin kurulmasına büyük katkı sağlayan diğer bilim adamı Macaristan kökenli iktisatçı B. Balassa'dır. EET kapsamlı olarak araştırılmış "Ekonomik Entegrasyon Teorisi" ("The Theory of Economic Integration") adlı eser yazar tarafından 1961 tarihinde yayınlanmıştır.

Balassa EET'ni ayrıntılı olarak ikisine de uygun olduğu için hem Uluslararası Ekonomi hem de Uluslararası Ticaret Teorisinin bir bölümü olarak hatta Lokasyon Teorisinin (Location Theory) unsurların birleştirdiği için Lokasyon Teorisinin bir bölümü olarak da kabul etmiştir. Böylece EET çeşitli şekillerdeki entegrasyonların ekonomik etkileri

⁵ B. Balassa (1973). *The Theory of Economic Integration*. Londra: George Allen & Unwin LTD, s. 3-4.

⁶ Ertürk (1993), s. 11-12.

⁷ J. Viner (1961). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace, s. 5.

ile para, maliye ve diğ er politikaların farklılıklarından ortaya çıkan sorunlar ile ilgilenmektedir.

Ülkelerin ekonomik entegrasyonun oluş um düzey farklılığına bakıld ığında ise Serbest Ticaret Bölgesi (SBT), GB, Ortak Pazar (OP), Ekonomik Birlik, tam Ekonomik Birlik gibi farklı entegrasyon düzeylerden oluş tuğu belirlenmektedir⁸.

EET'nde ekonomik entegrasyon mekanizmalarında farklılıklar bulunan neoliberalizm (neoliberalism), kurumsalcılık (corporationalism), yapısalcılık (structuralism), neo-keynesçilik (neo-keynesianism), dirijizm (dirigism veya dirigisme) gibi görüşler toplamı vardır.

Neoliberalizm görüşleri 1950'lerde araştırmalara konu olmaya başlamış tır. Erken neoliberalizm tarafları birçok ÷lke tarafından kurulan üye ÷lkelerin ulusal mevzuatı, ekonomik politikaları ve uluslararası mevzuatlardan bağımsız spontan pazar güçleri ve özgür rekabetle yönetilen tek pazarı savunmuşlardır. Ancak devletlerin aktif rol oynadıkları sonucunda ekonomik entegrasyonların gelişmesi, geç neoliberalizm taraftarlarını ekonomik entegrasyon evrimini ve ekonomik entegrasyondaki devletin rolünü derin araştırmalarına yöneltmiş tir⁹.

1960'ların ortasında ortaya çıkan kurumsalcılar transnasyonel şirket ve kurumların işleyişinin ve ekonomik entegrasyona girmeleri dünya ekonomisinin kalkınması ve bütünleşmesine öncelikle etkili olacağı görüşü savunmuşlardır¹⁰.

Yapısalcılar ÷lkelerin ekonomik bütünleşmesinin yapısal reformların olduğu zaman yani yeni entegrasyon sahasıyla etkili ekonomik organizma olduğ unda etkili olacağını savunmuşlardır. Yapısalcılara göre, entegrasyondaki bölgede iş gücü, sermaye ve mal dolaşımının tam liberalleşmesi ÷lkelerin üretiminin kalkınması ve dolaşımında oransızlık getirerek gelir eşitsizliğinin derinleşmesine sebep olacaktır¹¹.

⁸ Balassa (1973), s. 2-3.

⁹ A. Bulatov (1999). *Ekonomika*. Moskova: Yurist, s. 541-542.

¹⁰ Bulatov (1999), s. 541-542.

¹¹ Bulatov (1999), s. 541.

1970'lerde hızla kabul görmeye başlayan neo-keynesçilerin görüşleri ülkelerin ulusal özgürlüklerini kaybederek ekonomi amaçları ve politikalarını uyumlaştırarak ekonomik entegrasyona girmelerini ya da ulusal özerkliliği oldukça büyük tutarak ekonomik bütünleşme kurmalarını savunmuşlardır. İki görüşün de net olarak uygulanmayacağı öngörerek entegrasyona giren ülkelerin iç ve dış ekonomisinin uyumlaştırılması şartlarında iki görüşten optimum ekonomik entegrasyon modeli olabileceği düşüncesi dikkati çekmektedir¹².

Dirijizm taraftarları ise ülkelerin ekonomik entegrasyonunun başarılı olabilmesi için ülkeler arasında ortak ekonomik politikasının işlem görmesi, sosyal mevzuatın uyumlaştırılması ve kredi politikasının koordinasyonu yapılması gerektiğini vurgulamışlardır¹³.

Son yıllarda Avrupa Birliği'nin (AB) genişlemesiyle AB'nin gelişmiş ülkelerin merkezi olması ve çevresinde düşük düzeydeki entegrasyona giren ülkeler bulunması fikri olan "Hız Entegrasyonu", "Avrupa Ortak Merkezli Çevre" ekonomik entegrasyon modelleri ve coğrafi genişleme ile entegrasyon stratejisinin değişmesini ve entegrasyonun ülkelere göre farklılaşmasını öngören Ekonomik Entegrasyon Modelleri bulunmaktadır¹⁴.

1.2. Ekonomik Entegrasyonun Etkileri

Viner GB kurulduktan sonraki ekonomik entegrasyon etkilerini ticaret yaratma (trade creation) etkisi ve ticaret saptırma (trade diversion) etkisi gibi iki gruba ayırmıştır.

Ticaret yaratma etkisi Gümrük Birliği kurulduktan sonra GB'ne üye ülkenin başka üye ülkeden ithalat tarifelerinin kaldırılması sonucu ile ucuz mal satın alabilmesidir. Burada üye ülkenin ithal ettiği malın fiyatı, yerel üretimdeki mal fiyatına göre daha düşük olduğu belirlenmektedir. Dolayısıyla ticaret yaratma etkisi ithalat yapan üye ülke için

¹² Bulatov (1999), s. 542.

¹³ Bulatov (1999), s. 542.

¹⁴ Bulatov (1999), s. 542.

bir taraftan yerel üretime olumsuz etki etmekte diğer taraftan da yerel müşterilere ucuz ve kaliteli mal sunarak olumlu etki etmektedir. Diğer taraftan ise Gümrük Birliği mal ihraç eden ülkenin üretimine iyi etki vermektedir. Böylece ihracatçı ve ithalatçı üye ülkeler arasında ticaret yaratılması ve kalkınması söz konusudur.

Ticaret saptırma etkisi Gümrük Birliği'ne üye ülkeye düşük maliyetli mal üretip gönderen ülkenin GB kurulduktan sonra sınırdışı kalması ve ortak gümrük tarifeleri uygulanmaya başlaması nedeniyle üye ülkenin ucuz mal satın alma fırsatını kaybetmesidir. Burada üye ülkenin GB dışı ülkeden ucuz mal almak gümrük tarifeleri uygulandığı nedeniyle başka üye ülkeden daha yüksek maliyetli yani pahalı mal satın almaya zorlanması söz konusudur¹⁵.

GB kurulması ile üye ülkelerin ekonomik potansiyelinin artırılması, ticaret ve üretim ilişkilerinin genişlemesi, birlik altındaki şirketleri üçüncü ülkeler şirketleri rekabetinden koruyarak büyüme kazandırması gibi iyi yönlü etkiler öngörülmektedir. Özellikle de bazı üye ülkelerde olan ya da ortak olan ekonomik problemleri ortak karar ile çözmeye gitmeleri ekonomik entegrasyonu bu anlamda faydalı olduğunu göstermektedir¹⁶.

GB'nin uzun dönem etkileri arasında üye ülkelerin rekabet gücünü artırması, teknolojik gelişmelerin hızlanması, üretimdeki birim maliyetinin düşürülmesi ve sermaye akışı ve yatırım projelerine ilgi artması nedeniyle birlik altındaki üye ülkelerde istihdam olanağı genişlemekte reel gelir ve refah artışı olması yer almaktadır¹⁷.

Ancak GB kurulması üye ülkelerin ekonomisini olumsuz yönden etkileyebilmektedir. Örneğin üye ülkelerarası gümrük tarifelerinin kaldırılması bazı üye ülkelerin ekonomilerinin ulusal üretim kapasitesini azaltarak birlik içinde üreticiden müşteriye dönüşmesine ve ülkede işsizlik, gelirlerin azalması gibi sorunların çıkmasına neden olabilmektedir¹⁸. Ayrıca entegrasyona giren ülkeler arasında entegrasyon mekanizmaların çalıştırılması süreçte bölgeiçi sermaye ve işgücü akımlarının yönü,

¹⁵ Viner (1961), s. 41-55.

¹⁶ Bulatov (1993), s. 540-541.

¹⁷ Bayraktutan (2010), s. 22.

¹⁸ Bulatov (1993), s. 541.

yatırımlara ilişkin kuruluş yeri seçimi ve entegrasyonun refah sonuçlarının paylaşımı gibi alanlarda sorunlar çıkabilmektedir¹⁹.

1.3. Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

Ülkelerin ekonomilerin giderek liberal hale gelmesiyle dünya ekonomisinin daha da duyarlı olması ülkeleri birbirlerine bağımlı yapmıştır. Ekonomik entegrasyon ile ülkeler ekonomilerin birleştirilerek ekonomik tehditlere karşı durmakla kalkınmayı da amaçlamaktadırlar. Burada farklı ekonomik entegrasyon türleri söz konusu olmaktadır. Ekonomik entegrasyon genel olarak Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA), SBT, GB, OP, Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) gibi birleşme çeşitlerinden oluşmaktadır.

1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

TTA ülkelerin bazı seçtiği ürünlerde tarife dışı engelleri kaldırmayı amaçlayan anlaşma türüdür. Burada ülkeler tarafından seçilmiş ürünlerin serbest ticaretinin sağlanacağı söz konusudur. Ancak anlaşmaya katılmayan üçüncü ülkeler ile TTA’nda bulunan her ülkenin kendi ticaret düzenlemelerini yapabilme hakkı bulunmaktadır. Örneğin TTA’na üye ülkeler arası ticarete tarife indirimi yaşanırken başka üçüncü ülkeler ile ticarete tarife yüksek kalabilmektedir²⁰.

1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması üye ülkelerin ticaretinde ticaret engellerinin (kota, tarife) özellikle de tarifeleri kaldırmak amacıyla yapılmaktadır. Tarifelerin kaldırılması üye ülkelerin iç pazarlarındaki rekabetini genişletmektedir. Rekabetin genişlemesi kaliteli ve ucuz ürünlerin satılmasına neden olmaktadır. Ancak STB Anlaşması genellikle sanayi ürünleri için geçerli olmaktadır ve tamamen ticaret engellerinin kaldırılmaması söz konusudur. Örneğin AB’nin üçüncü ülkeler ile imzaladığı STB

¹⁹ Bayraktutan (2010), s. 23.

²⁰ S. Rıdvan Karluk (2013). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 284-285.

Anlaşmaları genellikle tarım ürünlerine olan tarifelerin kaldırılmasını ve serbest ticaret rejime geçmesini kapsamamaktadır²¹.

Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına yol açan STB’nde üye ülkeler dışa karşı ortak dış ticaret politikası izlememekte ve üretim faktörlerinin girişini öngörmemektedir. Ortak dış ticaret yükümlüğünün eksikliği bazı üye ülkelerin üçüncü ülkelere düşük tarife uygulayarak alınan malları bölgeye gönderen transit ülke olmasına neden olmaktadır. Tabi bu durumlar STB Anlaşması imzalayan ülkelerin ticari ilişkilerine sorun çıkarabilmekte olduğu için bu sorunu önlemek amacıyla bölgede bulunan malların ilk üretim yerlerini belirten menşei belgelerine gerek duyulmaktadır. Menşei belgeleri yardımıyla ülkeler bölgedeki serbest dolaşan malların hangi ülke sınırından geçtiğini ve ne kadar gümrük vergi uygulandığını öğrenerek yüksek tarife uygulayan ülkeye gümrük vergisi farkı almasına yardımcı olabilmektedir²².

1960’larda Batı Avrupa ülkelerinin imzaladığı STB Anlaşmaları etkili olduğu halde bugünlerde bölgesel olarak dünyanın bir çok ülkesi tarafından Asya, Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa, Afrika’da STB Anlaşmaları yapılmaktadır.

1.3.3. Gümrük Birliği

Gümrük Birliği Anlaşması ekonomik entegrasyonun üçüncü aşaması olarak sayılmaktadır. TTA ve STB Anlaşmalarından farkı ise üye ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılmasını içermekle üçüncü ülkelere karşı ortak dış ticaret politikasını kurma ve izleme yükümlülüğünü öngörmesidir²³. Bölgede mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını ve dışa karşı ortak ticaret politikasını sağlayan GB Anlaşması üye ülkelerin üretim faktörlerinin birleştirilmesini içermemektedir²⁴.

Gümrük Birliği’nde mal ve hizmetlere ortak dış ticaret tarifesinin uygulanması üye ülkelerin ekonomisinin dış bağımlılıktan korumakta veya birlik içerisindeki ülkelerin

²¹ Bulatov (1999), s. 539.

²² Karluk (2013), s. 285-286.

²³ Ertürk (1993), s. 8.

²⁴ Karluk (2013), s. 286.

arasında rekabetçi ürün üretilmesini teşvik etme konusunda yardımcı olabilmektedir. Böylece GB üye ülkeleri bölge pazarlarını korumakla sanayilerini geliştirebilmektedirler²⁵.

Örnek olarak AB – Türkiye Gümrük Birliği, Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği ve Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) verilebilmektedir.

1.3.4. Ortak Pazar

Gümrük Birliği'nden sonraki aşama olan bölgedeki ticaret engellerinin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı ortak dış politika izlenmesini ve emek, sermaye, girişim gibi üretim faktörlerine serbest dolaşım oluşturan²⁶ ve teknik standartlar ve ortak çevre düzenlemelerinin uyumlaştırılmasını ve bölgeiçi girişimçiliği için yasal çerçevenin oluşturulmasını sağlayan OP'dır²⁷. Ortak Pazar böylece üye ülkeler için ortak ekonomik, yasal ve bilgi alanı oluşturarak uluslararası yönetim ve kontrolde bulunmaktadır. Üye ülkelerin kabul ettikleri yönetim sistemi ile OP işleyişi kontrol edilmektedir²⁸.

STB ve GB Anlaşmalarını imzalayıp gerçekleştirdikten sonra da Ortak Pazar Anlaşmasını gerçekleştirmiş olan AB bugünlerde OP'a örnek olabilecek bir ekonomik entegrasyondur.

1.3.5. Ekonomik ve Parasal Birlik

EPB üye ülkelerin uluslar üstü ekonomi politikalarının birlikte belirlenmesini ve her üye ülkede uygulanmasını öngören, üye ülkelerin ekonomilerini ve ekonomik, mali ve sosyal kurumlarını birleştiren bir entegrasyon türüdür. Özellikle mali kurumların birleştirilmesi Parasal Birliği (PB) oluşturmakta, üye ülkeler için ortak mali sistemi ile

²⁵ İ. Nikolayeva (2006). *Mirovaya Ekonomika*. Moskova: Yuniti, s. 98.

²⁶ Bayraktutan (2010), s. 17.

²⁷ Nikolayeva (2006), s. 98.

²⁸ Bulatov (1999), s. 539.

tek bir para ve Merkez Bankası'nın (MB) kuruluşunu öngörmektedir²⁹. Ekonomi politikalar ise üye ülkelerin yapısal yaklaşmasını, makroekonomik politikalar ve üye ülkeler gerçekleştirilmesi gereken düzenlemeler uyumlaştırılmasını içermektedir³⁰.

Ekonomik ve Parasal Birliği'ne tek örnek de AB'dir. AB hem Ekonomik Birlik hem de Parasal Birliğe örneği olarak verilebilmektedir. EB olan AB'nde ortak pazar, ortak para, ortak tarım, enerji, çevre, bütçe ve eğitim politikası var olmakta olup bugünlerde AB'ne giren ülkelerden toplam 19 ülke Parasal Birliğe üye olarak tek para birimini kullanmaktadır. Para politikasının yürütücüsü kanunundaki Avrupa Merkez Bankası (AMB) merkezi ise Almanya'nın Frankfurt şehrinde yer almaktadır.

1.4. Ekonomik Entegrasyon Örnekleri

1990'lerden itibaren dünyada ekonomik entegrasyon oluşumlarının sayısı artış göstermektedir. 7 Nisan 2015 itibariyle, 449 bölgesel ticaret anlaşması bildirimli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması/Dünya Ticaret Örgütü (GATT/WTO) tarafından kabul edilmiş olup; bunlardan 262'si yürürlükte. Ekonomik entegrasyon oluşumlarına örnek olarak Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin (ASEAN) STB Anlaşması (ASEAN AFTA), MERCOSUR, Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA) verilebilmektedir³¹.

Ekonomik entegrasyon oluşumuna diğer bir örnek de AEB'dir. Rusya üye olarak katıldığı için AEB Post-Sovyet Bölgesi'nde en büyük ekonomik entegrasyon oluşumudur.

²⁹ Karluk (2013), s. 287-288.

³⁰ Bayraktutan (2010), s. 18.

³¹ https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (Erişim tarihi: 23.06.2015)

2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Gelişimi

AEB oluşumu AB'nin oluşum süreçleri gibi belli süreçlerden oluşmaktadır. Ancak AEB oluşumu AB oluşumuna göre kısa sürede gerçekteşmesine rağmen, kendine özgü özellikleri taşımaktadır. Bu zellik AEB kuran ülkelerin ekonomilerinin 1922 ve 1991 yıllar aralığında Sovyetler Birliği projesi ile birleştirilmiş olmasındır. Bu yapının 1991'den sonra gerçekteştirilmeye çalışılan AEB projesine kolaylıklar sağladığı varsayılmaktadır.

2.1. Avrasya Ekonomik Birliği Entegrasyonu Projesinin Doğuşu

Avrasya Entegrasyonuna ilişkin teklifler SSCB yıkıldıktan sonra aktif olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bugünkü AEB'ne ilgili "Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluşu" fikrini proje olarak ilk defa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ortaya atmıştır. Proje 29 Mart 1994 tarihinde Moskova Devlet niversitesi'nde Nursultan Nazarbayev tarafından sunulmuştur. Projenin ana fikri o zamanlarda yürürlükte olan Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan (BDT) ayrı olarak ülkeler için tutarlı bir ekonomik politikanın oluşumu ve ortak stratejik kalkınma programların benimsenmesini sağlamak amacı olan yeni bir entegrasyonu kurulması olmuştur. Böyle bir kuruluşun önemli olduğu dile getirmeye çalışılmıştır. Ama sunulan proje, SSCB'nin dağılımla dezintegrasyona hız verilmesi ve ülkelerin kendi yapılarını kurmaya çalışmaları nedeniyle ilgili devletler tarafından hemen önem verilmemiş ve desteklenmemiřtir³².

2.1.1. Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birlik Anlaşması

BDT Kuruluşu Anlaşması 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Belarus ve Ukrayna liderlerinin Belarus'taki görüşmeleri sonucunda imzalanmıştır. Anlaşma SSCB'nin

³² Evraziyskaya Ekonomiçeskaya Komissia [EEK] (2014). *Evraziyskiy Ekonomiyeskoy Soyuz. Voprosı i otveri. Tsifrı i faktı*. Moskova, s. 10.

hayatının sona ermesini ve ona üye olan ülkelerin arasındaki işbirliği ilişkilerini düzenleyici kurum olarak BDT'nin kurulduğunu açıklamıştır³³.

21 Aralık 1991 yılında ise SSCB'ne üye olan 11 ülke³⁴ Kazakistan'ın Almatı şehrinde Almata Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Deklarasyon SSCB'ne üye olan 15 ülkenin bağımsız olma süreçlerini sona erdirmiştir³⁵. Böylece dünya haritasında SSCB yerine 15 bağımsız ülke yer almaya başlamıştır.

Bağımsızlık kazandıktan sonra SSCB'ne üye olan bazı ülkeler oluşan sosyal ve ekonomik sorunları birlikte çözmeyi ve ilişkileri artırmayı önererek ekonomik entegrasyon adımları görüşmelerini başlatmıştır. 1993-1994 yıllarında Rusya Federasyonu'nun girişimiyle o dönemdeki BDT'ne üye olan 12 ülke ile oluşturulacak ve adım adım STB'ne, GB'ne ve Tek Ekonomik Sahaya (TES) geçecek Ekonomik Birliğe birleştirmeye çabalar görülmüştür³⁶. Ekonomik Birlik Kuruluşu Anlaşması 24 Eylül 1993 tarihinde Rusya, Belarus, Kazakistan, Ermenistan, Moldova, Ukrayna, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından imzalanmıştır³⁷.

15 Nisan 1994 yılında EB Kuruluşu Anlaşması'ndaki hedefleri gerçekleştirmek için sonraki adım olan STB Kuruluşu Anlaşması imzalanmış ve Anlaşmada STB'nin geçici olduğu, sonraki adımın GB olacağı açıklanmıştır³⁸. 21 Ekim 1994 tarihinde BDT Üye Ülkelerinin Ödemeler Birliği Kuruluşu Anlaşması imzalanmıştır³⁹.

1991 yılında kurulmuş olan BDT 12 üye ülkenin birleşmelerine yönelik bir çok adımları atmasına rağmen, bu örgüt çerçevesinde 12 ülkenin entegrasyonu için yapılan anlaşmalar, görüşmeler ve çabalar ise yeni bağımsızlık kazanan ülkelerin bağımsızlık

³³ 8 Aralık 1991 yılındaki Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluşu Anlaşması.

³⁴ SSCB 15 üye ülkesinden Estonya, Letonya ve Litvanya katılmamıştır. Gürcistan da katılmamış ancak sonra imzalamıştır.

³⁵ 21 Aralık 1991 tarihli Almata Deklarasyonu.

³⁶ A. Lihaçev (2010). Tamocenniy Soyuz Belarusi, Rossii i Kazahstana: istoria, sovremenniy etap i perspektivi razvitiia. *Rossiyskiy Vneşneekonomičeskiy Vestnik Dergisi*, 6, s. 4.

³⁷ 24 Eylül 1993 tarihli Ekonomik Birlik Kuruluşu Anlaşması.

³⁸ 15 Nisan 1994 tarihli Serbest Ticaret Bölgesi Kuruluşu Anlaşması.

³⁹ 21 Ekim 1994 tarihli Bağımsız Devletler Topluluğu üye ülkeleri Ödemeler Birliği Kuruluşu Anlaşması.

kazandıkça önemli olan yeni devlet sistemi kuruluşlarıyla, yeni tercihlerle karşılanmıştır. Anayasa, milli para, dış politika doktrinleri gibi önemli dökümanların işlem görmesi ve kabul edilmesi aktif olan bağımsızlığın ilk yıllarında hemen entegrasyon projeleri yürürlüğe giremezdi. Dolayısıyla 1993-1994 yılında alınan kararların ve imzalanan anlaşmaların çoğu tam olarak yürürlüğe geçememiştir.

12 ülkenin EB altında birleşmemesi Post-Sovyet bölgesinde bölgesel yapıların kurulmasına neden olmuştur⁴⁰. Böylece eskiden SSCB adıyla geçen topraklarda bölgeden bölgeye değişen örgütler oluşmaya başlamış ve ülkeleri bir bütün örgüte birleştirme güncelliğini kaybetmiştir. Baltık ülkelerinin (Estonya, Letonya ve Litvanya) Batıya yani AB'ne ortak olmaya çalışmaları ve AB'ne üyelik için yaptıkları çabaları⁴¹, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova tarafından GUUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütünün kurulması⁴², Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan üye olan Orta Asya Ekonomik Birliği'nin kurulması⁴³ ve bazı ülkelerin Rusya başında olan örgütlerden uzak olmaları dezentegrasyon akışlarına hız vermiştir.

2.1.2. 1995 tarihli Gümrük Birliği Anlaşması

Bölgesel eğilimlerin akışıyla Belarus ve Rusya arasında 6 Ocak 1995 tarihinde Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır⁴⁴. Bu Anlaşma aynı yıl Kazakistan ve Kırgızistan tarafından desteklenmiş ve Gümrük Birliği Anlaşması olarak imzalanmıştır. Anlaşma Gümrük Birliği'nin Kuruluşu için ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamalarının kaldırılmasını, dış ticarete ilgili ulusal yasaların uyumlaştırılmasını ve birleştirilmesini, üçüncü ülkeler ve uluslararası örgütler ile ilişkilerin mekanizması oluşturulmasını ve bunlar yapıldıktan sonra ikinci adım olarak Tek Gümrük Birlik Alanına geçmesini

⁴⁰ Lihaçev (2010), s. 4.

⁴¹ Avrupa Birliği ile 1994'te Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması yapılmış, 2004 tarihinde ise üyeliğe kabul edilmiştir.

⁴² 1997 - 1999 yılları aralığında Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova tarafından kurulan ve üye ülkelerin baş harfleriyle adını oluşturan GUUAM, 2006 yılında Özbekistan terk etmesiyle GUAM olarak değiştirilmiştir.

⁴³ 1994'te kurulan Orta Asya Ekonomik Birliği, 1997 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğu, 2001 yılında Orta Asya İşbirliği Örgütü adını almıştır. 2005'te Avrasya Ekonomik Topluluğu'na birleştirilmiştir.

⁴⁴ 6 Ocak 1995 yılındaki Rusya Federasyonu ve Belarus Cumhuriyeti Gümrük Birliği Anlaşması.

öngörmüştür⁴⁵. Böylece Rusya, Belarus, Kırgızistan ve Kazakistan arasında GB oluşturma süreci başlamıştır. Pratikte de başarılı olarak gerçekleştirilmeye başlayan Anlaşma ülkelerin kendi arasındaki engelleri kaldırmalarına neden olmuştur. 1995 yılının ortalarında Rusya ve Belarus sınır gümrük kontrolü iptal edilmekle kontrol noktaları kaldırılmıştır. Kazakistan ve Rusya sınır gümrük kontrolü basitleştirilmiştir. 1995 yılı sonu Kazakistan, Rusya ve Belarus ticaret ilişkilerindeki tarife ve miktar sınırlandırılmaları esasen kaldırılmış ve dış ticaret faaliyetlerini düzenleyen tek bir sistem kurulmuştur. 1996 yılında ise üye ülkelerin ithalat tarifeleri neredeyse tamamen uyumlaştırılmıştır⁴⁶.

1996 yılında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Belarus devletleri önceki imzalamış olan anlaşmaların yürürlüğe geçmesi için kolaylık sağlayabilecek ve adım adım ekonomik, bilim, kültürel alanlarda entegrasyon sağlayacak Ekonomik ve İnsani Alanlarda Artan Entegrasyon Anlaşmasını imzalamışlardır⁴⁷.

GB'nin kurulması ve yola devam etmesi için 1995-1996 yıllar arasında devletlerarası büyük adımların atılmasına rağmen Gümrük Birliği'nde serbest ticaret alanında ciddi sorunlar meydana getirmiştir.

Ülkelerin tamamen yasalara göre işlem yürütmemeleri Rusya'nın Belarus'u kaçak ticarete suçlamasına neden olmuştur. Nisan 1995'ten Nisan 1997'ye kadar Rusya 4 milyar dolar gümrük vergi olarak alamadığı açıklanmıştır. 1998 yılında Rusya Belarus'tan kaçak olarak üçüncü ülke mallarını getirilmemesi için Belarus ile olan sınırında gümrük kontrolü uygulamaya başlamıştır⁴⁸.

Ekonomik problemler, özellikle GB'ndeki en büyük pazar olan Rusya'nın finans krize girmesi ve ülkeler arasında sorunlar üye ülkelerin GB'ni ve ortak gümrük tarifeleri tamamen oluşturmalarına engel olmuştur. Bu nedenlerden dolayı devletler GB

⁴⁵ 20 Ocak 1995 tarihli Rusya Federasyonu, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri Gümrük Birliği Anlaşması.

⁴⁶ Lihaçev (2010), s. 5-6.

⁴⁷ 29 Mart 1995 tarihli Belarus, Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Kırgızistan Ekonomik ve İnsani Alanlarda Artan Entegrasyon Anlaşması.

⁴⁸ A. Suzdaltsev (2010). Tamojenniy Soyuz Evrases: slojnyy start. *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsia Dergisi*, 4, s. 41.

oluşumunu ve problemlerine ortak çözüm bulmak yerine kendi tercihleri yapmayı başlamıştır⁴⁹.

Rusya 1998'de dış ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla tek taraflı %3 ithalat tarifesini eski tarifeye ek olarak uygulamaya başlatmıştır. Kazakistan, Kırgızistan'nın bazı malları için esas yasak olan %200 ithalat tarifeyi ve bazı Rus malları için ithalat kısıtlamayı başlatmıştır. İthalat kısıtlaması Belarus tarafından da uygulanmıştır. Böylece engellerin olması GB'ndeki STB'nin tamamen efektif çalışmamasına ve 1998 ve 1998 yıllarda üye ülkeler arasında ticaretin azalmasına neden olmuştur⁵⁰.

Böyle sorunlar ile beraber 1999 yılında Belarus, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Saha Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada ülkelerin GB'nin kuruluşunu tamamlamaları ve sonraki adım TES'ya geçmeleri öngörülmüştür⁵¹. Ancak ikinci defa GB ve TES olarak imzalanan Anlaşma da ilk yapılan Anlaşma gibi tam olarak gerçekleşmemiştir. Çünkü Birliğin kurumsal sisteminde konsensüsün önde olup uluslararası düzeydeki yönetimin olmaması GB'ni oluşturma hedefinin gerçekleştirilmesi için efektif olmadığını göstermiştir⁵².

Böylece 1995 yılında yapılan GB ve 1999 yılında imzalanan GB ve TES Kuruluşu Anlaşmalarındaki ekonomik entegrasyon aşamalarının oluşumu ülkeler arasındaki ekonomik, gümrük problemleriyle ilgili devletlerin farklı bir ekonomik program izlediklerinden ve ithalat kotaları ve gümrük tarifeleri tek taraflı değiştirdiklerinden dolayı tamamen yapılamamıştır.

2.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Kuruluşu

AET 10 Ekim 2000 tarihinde Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Belarus ve Tacikistan ülkeleri tarafından Serbest Ticaret Rejimi tamamlamak, GB ve TES oluşturmak

⁴⁹ Lihaçev (2010), s. 6.

⁵⁰ Lihaçev (2010), s. 6.

⁵¹ 26 Şubat 1999 tarihli Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Saha Anlaşması.

⁵² A. Diçkovskiy (2013). *Tamocenniy Soyuz Respubliki Belarus, Kazahstana i Rossii: problemi i perspektivi: Stsenarii i Srednesroçniy Prognoz Razvitia Ekonomiki Ukraini: Sbornik*. Odessa: TsEİR, s. 29.

amaçları ile kurulmuştur. 25 Ocak 2006 tarihinden Ekim 2008'e kadar Özbekistan üyeliğini sürdürmüştür. Gözlemci statüsündeki ülkeler ise Ukrayna, Moldova ve Ermenistan idi.

Uluslararası ekonomi örgütü sayılan, Avrasya Ekonomik Topluluğu 2001'de yürürlüğe girmiş⁵³ ve 1 Ocak 2015 Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluşu Anlaşması yürürlüğe girene kadar etkinliğini sürdürmüştür.

2.2.1. Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği

2001'de yürürlüğe giren AET, üye ülkelerin pazar alanını serbest ticaret rejimi formatına dönüştürmüştür⁵⁴. Serbest ticaretin üye ülkelerin topraklarında sağlanması imzacı ülkeler arasında ticaret hacminin artmasına neden olmuştur.

Tablo 1. AET Ülkeleri Dış Ticaret Göstergeleri (mlr dolar)

Tarih	İhracat		İthalat		Toplam Ticaret
	AET Ülkelerine	Toplam	AET Ülkeleri	Toplam	
2000	14,6	120,6	15,8	48,8	169,4
2001	15,2	117,2	15,9	57,7	175,0
2002	15,0	125,6	15,7	63,1	188,7
2003	19,3	157,9	20,0	78,9	236,8
2004	27,5	217,1	28,4	106,9	324,0
2005	28,1	286,8	28,6	135,2	422,1
2006	38,2	367,1	38,7	191,8	559,0
2007	51,7	434,7	50,5	271,3	706,1
2008	61,0	583,4	61,5	358,0	941,4
2009	39,1	368,5	39,8	229,9	598,5

Kaynak: Sekretariat Integratsionnogo Komiteta Evraziyskogo Ekonomičeskogo Soobşestva (2010). *Evraziyskoe Ekonomičeskoe Soobşestvo*. Moskova, s.36-37.

Tablo 1'de görüldüğü gibi 2000 yılında 30,4 milyar dolar olan AET üye ülkelerin ticaret hacmi 2001 yılında 31,1 milyar, 2002'de 30,8 milyar ve 2003'te ise 39,3 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 2004'te ticaret hacmi 56 milyar dolar olmuştur. Üye ülkelerin

⁵³ B. Şanlı (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin olabilirliği. *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), s. 24.

⁵⁴ O. Barak ve M. Doğanay (2012). *Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcılar Üzerine Etkisi*. Avrasya Ekonomileri Uluslararası Konferansı'nda sunulmuş bildiri özeti. <http://www.eecon.info/papers/397.pdf> (Erişim tarihi: 07.03.2015)

ticaret hacmi 2009 yılına kadar sürekli artış göstermekte; 2008 yılında 122,5 milyar dolara ulaşmıştır. Ama dünya finans krizi meydana gelen 2009 yılında ticaret hacmi azalmış ve 79 milyar dolar olarak önceki yıl yapılan ticaretin %64,4'ünü oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında blok içi ticaretin çok fazla gelişmediği görülmektedir.

AET ülkelerinin dış ticaret göstergeleri de 2000 yıldan itibaren 2008'e kadar artmıştır. Özellikle üye ülkelerin ihracatının ithalatından büyük olduğu dikkati çekmektedir. 2000'de 169,4 mlr dolar olan dış ticaret hacmi 2008'de 941,4 mlr dolar olmuştur. Dış ticaret hacmi 2000-2008 arasında 772 mlr dolar artmış, 2008-2009 arasında ise 342,9 mlr dolar azalmıştır. AET ülkelerinin ticareti Tablo 1'de yer almaktadır.

Ticaretin gelişmesi üye ülkeleri ekonomik yönden de etkilemiştir. 2008 yılında AET üye ülkelerin toplam gayrisafi yurt içi hasılası (GSYİH) 1,9 trilyon dolara ulaşmıştır⁵⁵. Toplam dış ticaret hacminin ise aynı yıla göre 900 milyar doları artması, AET'i eski Sovyetler topraklarındaki en büyük pazar konumuna getirmiştir.

AET Kuruluşu sadece STB kuruluşunu değil üye ülkelerin ekonomik potansiyeline göre oy verebilecek karar alıcı mekanizmasıyla GB kurulmasını da öngörmüştür. Burada Rusya ve Kazakistan gibi AET'nin büyük ekonomileri önemli karar payına sahip olacaktı. Ancak böyle kurumları ile olan GB AET'ni oluşturan Belarus, Tacikistan, Kazakistan, Rusya ve Kırgızistan tarafından kurulmadığı söz konusudur⁵⁶. Bu nedenler üye ülkeler arası anlaşmazlıkları tek taraflı çözmeye yöneltmiş ve ithalat kotaları ve yasaklamalar yapmalarına neden olmuştur⁵⁷. Böylece, AET ülkeleri arasındaki serbest ticaret rejimi pratikte %60 birleşik gümrük tarifeleri ve bazı anti-dumping prosedürleri uygulandığından tam STB seviyesine ulaşamadıkları söz konusudur⁵⁸.

⁵⁵ G. Rahmatulina (2009). *TS Belarusi, Kazahstana i Rossii: tseli sozdania, etapi formirovania, institutsionalnaya struktura, mehanizmi razvitiia: Tamocenniy Soyuz Belarusi, Kazahstana i Rossii: Sostoyanie, problemi i perspektivi*. (Ed: B. Sultanov), Almata: KİSİ pri prezidente RK, s.50.

⁵⁶ Yu. Şişkov (2007). SNG: poltora desyatiletii tşetnyh usilii. *Vopsoi Ekonomiki Dergisi* 4, s. 113'ten aktaran Jr. Simon (2009). *On the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. Economic Annals Dergisi* 184 (1), s. 11.

⁵⁷ M. Golovnin (2008). Problemi i Perspektivi integrassionnoy gruppi EvrAzES. *EvrAziyskaya Ekonomičeskaya İntegratsia Dergisi* 1, s. 27-28.

⁵⁸ S. Glinkina (2008). Russian Ideas on Integration within the CIS Space. How Do They Match or Clash with EU Ideas. *Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Institute for World Economics Working Paper* 182. <http://fakproject.hu/docs/Svetlana%20Glinkina.pdf> (Erişim tarihi: 07.03.2015)

2.2.1.1. Tek Ekonomik Saha'ya yönelik ilk girişim

Şubat 2003'te BDT'ndeki hem hammadde hem de imalat açısından iyi gelişmiş ve benzer ekonomik duruma sahip olan üye ülkeler Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna devletleri tarafından bölgesel entegrasyon organizasyonu yapılmıştır⁵⁹. Bu görüşmelerin sonucu ülkelerin TES kurma niyetlerini gündeme getirmiş ve aynı yılda TES Kuruluşu Anlaşması imzalanması sonucuna varılmıştır. TES olarak ortak ilkeler temeline dayalı mal, hizmet, iş gücü ve sermayenin serbest akışını sağlayacak ekonomik düzenleme mekanizmalı Birleştirilen Gümrük Alan'ında anlaşılmıştır. Ayrıca ülkeler adil ticaret sağlamak için ortak dış ticaret politikasını ve makroekonomik istikrar sağlamak için ortak kur, maliye ve para politikasını yürütmeyi kabul etmişlerdir⁶⁰.

2004'te imzacı ülkeler parlamentoları Anlaşmayı onaylamıştır. Ancak, Ukrayna Hükümeti AB ile entegrasyon adımlarının başlatması nedeniyle TES Anlaşması ve BDT üye ülkeleri ile geniş kapsamlı yükümlülükleri taşıyan STB prosedürlerini iletme niyetinden vazgeçmiştir⁶¹. Rusya'dan sonraki büyük pazara ve ekonomiye sahip olan Ukrayna'nın Anlaşma'dan vazgeçmesi TES projesini aynı formatta gerçekleştiremez duruma getirmiştir.

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı, AET'nun 16 Ağustos 2006 tarihli Ülkelerarası Toplantısında Belarus, Kazakistan ve Rusya tarafından TES Anlaşması yerine yeni GB'nin yasal dayanağı hakkında karar alınmış ve Örgüt'e Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın da hazır oldukları durumda üye olabilecekleri duyurulmuştur⁶².

⁵⁹ Jr. Simon (2010). On the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. *Economic Annals Dergisi* 184 (1), s. 11.

⁶⁰ 19 Eylül 2003 yılı tarihli Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Tek Ekonomik Saha Kuruluşu Anlaşması.

⁶¹ Simon (2010), s. 12.

⁶² Simon (2010), s. 12.

2.2.1.2. Ortak Gümrük Alanı ve Gümrük Birliği Anlaşması

2007’de Belarus, Kazakistan ve Rusya Federasyonu tarafından Ortak Gümrük Alanı ve Gümrük Birliği Kuruluşu Anlaşması imzalanmıştır⁶³. Aynı tarihte de GB’nin işleyişini ve gelişmesini sağlama amacı olan, tek bir kalıcı ve düzenleyici kurum, Gümrük Birliği Komisyonu Anlaşması yapılmıştır⁶⁴. Böylece yeni GB’ne ilk adım atılmıştır. Sonraki iki sene de (2008 ve 2009) GB çalışması için önemli olan ortak dış tarifeler, menşe ülke tanımını üzerine genel kurallar ve üçüncü ülkeler için tarifeleri yönetecek olan anlaşmalar ve teknik belgeler yapılmasına ayrılmıştır. Belli bir süreye kadar ortak dış tarifeye dahil olmadan yürütülecek her üye ülke için ayrı olan geçici istisnai tarifeler ülkelerin ekonomisinin zarar görmemeleri için kabul edilmiştir⁶⁵. Ülkeler arasında geçici olarak sayılan istisnai tarifelerin 2015’e kadar kaldırılması söz konusu olmuştur⁶⁶.

Ayrıca ortak gümrük tarifeleri söz konusu olduğunda Belarus ve Rusya’nın eski gümrük tarifelerinin %75 ve %82’si sabit olarak kalmasıyla çok da değişmesi söz konusu değildir. Ama Kazakistan’nın gümrük tarifelerinin sadece %45’nin sabit kalması ve %45’inde artış yaşanması ülkenin kayıplara uğradığını gösterebilir⁶⁷.

1 Ocak 2010’da Gümrük Komisyonu, Gümrük Kodeksi ve ortak gümrük tarifesiyle AET GB yürürlüğe girmiştir. Ama Birliğin tam olarak çalışması Ülkelerarası Gümrük Kontrollerini kaldırılması tarihi 1 Temmuz 2011’den itibaren sayılmaktadır⁶⁸.

AET Gümrük Birliği’nin kuruluşu üye ülkelerin ekonomilerin birleştirmekle 167 milyon nüfus, 2 trilyon dolar GSYİH ve 900 milyar dolar alış verişi potansiyeli ile büyük

⁶³ 6 Ekim 2007 tarihli Belarus, Kazakistan ve Rusya Ortak Gümrük Alan ve Gümrük Birliği Kuruluşu Anlaşması.

⁶⁴ 6 Ekim 2007 tarihli Gümrük Birliği Komisyonu hakkında Anlaşması.

⁶⁵ U. Vymyatnina ve D. Antonova (2014). *Creating a Eurasian Union*. New York: St. Martin’s Press LLC, s. 2-3.

⁶⁶ F. G. Carneiro (2013). *What Promises Does the Eurasian Customs Union Hold for the Future?. The World Bank, Economic Premise* 108.

<http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/EP108.pdf> (Erişim tarihi: 07.03.2015)

⁶⁷ Barak ve Doğanay (2012), s. 270.

⁶⁸ EEK (2014), s. 13.

tüketici pazarı gündeme getirmiştir⁶⁹. Böylesi bir potansiyel çoğu zaman birlik üyelerine rekabet avantaj sağlayacaktır.

2.2.1.3. Dış ticarete gelişmeler

Gümrük Birliği'nin kurulması üye ülkeler arası ticaretin artmasına neden olabilecektir. Tablo 2'de görüldüğü gibi, üyelerin arasında en büyük ekonomik potansiyele sahip olan Rusya'nın Belarus ve Kazakistan ile toplam dış ticareti 2000 yılında 13,6 mlr dolar olarak Rusya'nın toplam 150,4 mlr dolar dış ticaretinin %9'unu oluşturmuştur. 2006'da iki ülke ile toplam dış ticaret rakamı 32,7 mlr dolara ulaşmıştır. 2007 ve 2008'de 42,6 ve 53,7 mlr dolar olarak büyüyen ticaret rakamlarından 2009 yılındaki 36,2 mlr dolar göstergesi küçülme olduğunu göstermektedir. Ancak GB yürürlüğe giren 2010'da tekrar büyüme kaydedilmiş ve 43,1 mlr dolar olarak 2009 yılına göre %119 artış göstermiştir. 2011'de ticaret ölçümü 58,3 mln dolara artarak 2010 yılına göre %135,2 büyüme göstermiştir. Sonraki 2012 yılı için de 64,5 dolar olan ticaret büyüme olduğunu göstermektedir. Böylece GB yürürlüğe girdiği ve işlem gördüğü 2010, 2011, 2012 yıllarında üye ülkelerin ticaretini ayrıca Rusya'nın ticaretini iyi yönden etkilediği varsayılmaktadır. Ancak sonraki iki 2013 ve 2014 yılında küçülmeler olduğu söz konusudur. 2013 yılın ticareti 2012 yılın ticaretinin %93'ünü ve 2014 %81,4'ünü oluşturmuştur.

Tablo 2'de görüldüğü gibi Rusya'nın GB üye ülkeleri ile olan ticaretinde büyümeler kaydedilmiş olmasına rağmen genel olarak ülkenin dış ticaretini önemli ölçüde etkileyemediği anlaşılmaktadır. Ülkenin toplam dış ticareti 2006 ve 2010 yıllarına göre 439 ve 625,9 mlr dolar ise GB üye ülkeleri ile ticareti 32,7 ve 43,1 mlr doları yaparak toplam dış ticaret payının %7,4 ve %6,9'unu oluşturmuştur.

GB'nin üye ülkelerin ekonomilerinin Rusya ekonomisinden önemli boyut farklılığı ve potansiyellerinin küçük olması nedenleri ile GB kuruluşu ile hem ekonomik potansiyeli büyük hem de enerji kaynaklara zengin olan Rusya için ekonomik anlamda büyük

⁶⁹ İ. Krotov (2011). Customs Union between the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation within the framework of the Eurasian Economic Community. *World Customs Journal Dergisi* 5 (2), s. 129.

ticaret ortakları olmadıkları söz konusudur. Ayrıca Rusya'nın dış ülkeler ile özellikle de AB ile büyük ortak olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 2. Rusya Dış Ticareti (mlr dolar)

Tarih	AET GB üye ülkeleri ile ticaret			Toplam Dış ticaret		
	Kazakistan ile	Belarus ile	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam
2000	4,4	9,2	13,6	44,9	105,5	150,4
2006	12,8	19,9	32,7	137,8	301,2	439,0
2007	16,5	26,0	42,6	199,7	352,4	552,1
2008	19,6	34,1	53,7	267,1	467,5	734,6
2009	12,8	23,4	36,2	167,3	301,6	469,0
2010	15,1	28,0	43,1	228,9	397,0	625,9
2011	19,7	38,6	58,3	305,3	516,0	821,3
2012	25,7	38,8	64,5	317,1	524,6	841,8
2013	26,4	33,5	60,0	317,8	526,3	844,1
2014	21,0	31,5	52,5	285,9	496,9	782,9

Kaynak: Rusya Federal Gümrük Kurumu. [RGK], Rusya Federal Devlet İstatistik Kurumu [RIK]

AET, GB ve TES ülkeler grubu dış ticaretine Tablo 3'te yer verilmiştir. GB üye ülkelerinin üçüncü ülkelerle olan toplam dış ticareti 2000 yılında ihracatı 121,9 mlr dolar, ithalatı 58,5 mlr dolar ve toplam 180,4 mlr dolar olarak kaydedilmiştir. Toplam dış ticaret göstergelerinde 2000 yılından itibaren 2009 yılında kadar önemli büyümeler olduğu söz konusudur. 2003'te 254,6 mlr doları yapan dış ticaret 2005'te 447,1 mlr dolara kadar yükselmiştir. İhracat 361,9 mlr dolar, ithalat 210,7 mlr dolar ve toplamda 572,6 mlr dolar olan 2006'nın dış ticaret göstergesi 2008 yılında ihracat 575,3 mlr dolar, ithalat 369,1 mlr dolar ve toplam 944,4 mlr dolara yükselmiş ve 2006 yılına göre %164,9 orana büyümüştür. Dünya finans krizi yılı olarak sayılan 2009 yılında üye ülkeler dış ticaretinde küçülme olduğu dikkati çekmektedir ve toplam dış ticaret 616,6 mlr doları yapmıştır. Ama GB'nin yürürlüğe girişini takip eden iki yıl dış ticaretin artmıştır. 2010 yılında 437,2 mlr ve 249,1 mlr dolar olan ihracat ve ithalat 2011 yılında 584,7 mlr ve 326,0 mlr dolara ulaşmıştır. 2000 ve 2011 yılları arasındaki toplam dış ticaretin her yılı için üye ülkelerin ihracatı ithalatından daha büyük olduğu söylenebilir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, GB'ne üye ülkelerarası ticaretine bakıldığında da büyümeler söz konusudur. Üye ülkelerin 2000'de 13,3 mlr dolar ihracatı ve 14 mlr dolar olan ithalatı 2008 yılında 54,0 mlr ve 54,7 mlr dolar olarak hem ihracat hem de ithalat 4 kat yükseldiği kaydedilmiştir. Toplam ihracat ve ithalat küçüldüğü 2009 yılında ülkelerarası ihracat ve ithalatın küçüldüğü görünmektedir ama bu küçülme 2010'dan itibaren büyümeye gitmiş ve 2011 yıl göstergeleri 2008 yıla göre artış göstermektedir. Ama üye ülkelerarası ihracat ve ithalatın toplam ihracat ve ithalat göre payı küçük olduğu görülmektedir. 2000 yılındaki ülkelerarası ihracatın toplam ihracata göre payı %10,9 ise 2010'da %9,5'i oluşturmuştur.

Tablo 3. AET GB ve TES Ülkeler Grubu Ticareti (mlr dolar)

Tarih	İhracat		İthalat		Toplam Ticaret
	GB ve TES	Toplam	GB ve TES	Toplam	
2000	13,3	121,9	14,0	58,5	180,4
2001	13,9	117,9	14,3	68,4	186,3
2002	13,8	124,9	14,4	76,5	201,4
2003	17,7	158,7	18,3	95,9	254,6
2004	25,3	217,3	26,1	125,5	342,8
2005	25,4	287,6	25,8	159,5	447,1
2006	32,9	361,9	33,1	210,7	572,6
2007	43,1	426,4	42,8	284,9	711,3
2008	54,0	575,3	54,7	369,1	944,4
2009	36,4	367,8	36,4	248,7	616,6
2010	41,9	437,2	38,0	249,1	686,3
2011	60,0	584,7	61,5	326,0	910,7
2012	64,1	593,6	69,0	340,9	934,5
2013	59,7	587,6	58,9	345,2	932,9
2014	55,0	556,5	55,9	312,0	868,5

Kaynak: Belarus Milli İstatistik Komitesi [BİK] RGK, Kazakistan Maliye Bakanlığı Gümrük Kontrol Komitesi [KGK], Kazakistan İstatistik Kurumu [KİK], RİK;

2.2.1.4. Yabancı yatırımlarda gelişmeler

Tablo 4'den görüleceği üzere, GB ülkelerine gelen yabancı yatırımlarda da belli bir ölçüde büyümeler kaydedilmiştir. GB'nin en küçük ekonomisine sahip olan Belarus'ta 2005 yılı için gelen yabancı yatırım hacmi 1,8 mlr doları oluşturmuştur. 2009 yılında 9,3 mlr dolar olarak kaydedilen yatırım hacmi 2010'da GB'nin ilk işlem gördüğü yılda

9 mlr dolara düşmüş ama 2011’de 2010 yılına göre %207,7’ye büyüyerek 18,8 mlr dolara ulaşmıştır.

Kazakistan’da ise 2000 yılında 3 mlr dolar oluşturan yabancı yatırım hacmi 2005 yılında 6,4 mlr dolara 2009 yılında ise 62,8 mlr dolara yükselmiştir. Yabancı yatırımlar hacmi 2010’da 76 mlr dolar olarak büyümüş ama 2011 yılındaki yabancı yatırım hacminde önceki yıla göre azalma yaşanmış ve 71,8 milyar dolar kaydedilmiştir.

GB’nin büyük ekonomisi Rusya’da yabancı yatırım hacmi 2000’de 10,9 mlr dolar, 2005’te 53,6 mlr dolar ve 2009’da 81,9 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Sonraki yıllarda aktif büyüme olmuştur. 2010’da 114,7 milyar doları oluşturan yabancı yatırım 2011 yılında 190,6 milyar dolar olarak önceki yıla göre %166 orana büyümüştür. 2012 yılında yatırım hacmi 2011’den 36,1 mlr dolara az olarak 154,5 mlr dolar yapmıştır. 170,1 mlr dolar olan büyüme 2013’de kaydedilmiştir.

Tablo 4. GB ve TES Ülkelerinde Yabancı Yatırımlar (mlr dolar)

Tarih	Belarus	Kazakistan ⁷⁰⁷¹	Rusya
2000	-	3,0	10,9
2005	1,8	6,4	53,6
2009	9,3	62,8	81,9
2010	9,0	76,0	114,7
2011	18,8	71,8	190,6
2012	14,3	-	154,5
2013	14,9	210,4	170,1

Kaynak: BİK, RİK, Evraziyskaya Ekonomiçeskaya Komissia [EEK] (2013). *Gosudartstva-çleni Tamocennogo Soyuzu i Edinogo Ekonomiçeskogo Prostranstva 2005-2012*. Moskova, s. 68-70;

Böylece 2010 yılında yürürlüğe geçen GB üye ülkeler için kendi aralarında ticaret ilişkilerinde belli bir ölçüde kolaylıklar sağlamış ve ticaretin artmasına ve yabancı yatırımların artmasına neden olmuştur.

⁷⁰ <http://m.zakon.kz/4690078-kazakhstan-riskuet-poterjat.html> (Erişim tarihi 24.06.2015)

⁷¹ G. Seyitkasimov (2006). Problemi konkurentosposobnosti v sovremennoy ekonomike. *Problemi Sovremennoy Ekonomiki Dergisi*, 3 (4). s. 19-20. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1077> (Erişim tarihi: 08.03.2015)

2.2.1. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nda Tek Ekonomik Saha

Hukuki boyutunu 2003 TES Kuruluşu Anlaşması ve ondan önceki farklı entegrasyon sağlama amaçlı Anlaşmalardan alan GB'nden sonraki aşama TES entegrasyonu GB yürürlüğe girdikten sonra üye ülkeler tarafından aktif olarak gündeme gelmiştir. Böylece TES yürürlüğe girmesine çalışmalar devam etmiştir.

1 Ocak 2012 tarihinden itibaren üye ülkeler için GB'e daha da etkili ekonomik entegrasyon sağlama amaçlı olan sadece üçüncü ülkeler ile birleşik ticaret rejimi ve serbest mallar dolaşımı kapsamayıp aynı zamanda sermaye, işgücü ve hizmetlerin serbest dolaşımını ve rekabet ortak kuralları ve ilkelerini ve doğal tekellerin düzenlenmesi esasları kendine içeren TES oluşturma süreci başlamıştır. TES tek bir pazar oluşturmakla üye ülkelerin makroekonomik, rekabet, sanayi ve tarımsal sübvansiyonlar, ulaşım ve enerji gibi önemli alanlarda ortak bir politika izlemelerini öngörmektedir⁷².

TES üye ülkelerin önemli alanlarda ortak politika izlemeleri ülkelerin ulusal ekonomilerin giderek artan global ve bölgesel rekabete karşı sürdürülebilirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır⁷³. GB ve TES rejimi gibi ekonomik entegrasyonu üye ülkelerin ticaretin etkilemesi ve artırması beklenmektedir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, GB ve TES ülkelerinin blok içi ihracatı 2012 yılında 64,1 mlr dolar, ithalatı 69 mlr dolar olmuş ve bu veriler 2011'deki 60 mlr ve 61,5 mlr dolarlı verilerden büyük olduğu görünmektedir. Ayrıca takip eden iki yılda üye ülkeler arasında ticaretin azaldığı söylenebilir. 2013 yılında 59,7 mlr dolar olan ihracat 2014'te 55 mlr dolara düşmüştür. GB ve TES ülkeleri üçüncü ülkeler ile dış ticaretinde ise TES'in yürürlüğe girdiğinin ilk yılı 2012'de artış yaşanmıştır. 2011'de 910,7 mlr dolar olan ticaret hacmi 2012'de 934,5 mlr dolar olduğu görülmektedir.

⁷² EEK (2014), s. 15.

⁷³ M. Boçarnikov (2012). *EEP kak novaya faza evraziyskoy integratsii: Formirovanie EEP: sostoyanie, problemi i perspektivi*. (Ed: B. Sultanov), Almata: KİSİ pri RK, s. 25.

Dinamik olarak artış veren dış ticarete 2014'te küçülme yaşanmış ve 2011 yılda yapılan ticaretin %92'sini oluşturmuştur. Özellikle TES ülkelerinin ithalatında artan küçülme yaşandığı izlenmektedir. GB ve TES üye ülkelerinin ticaretinin azalması temel nedenlerinin birisi olarak birliğin en büyük ekonomi ve zenginliklerine sahip olan Rusya'nın Batı ülkeleri ile olan politik krizi⁷⁴ söylenebilmektedir.

2.3. Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluşu

AEB'nin Kuruluşu AET, GB ve TES üye ülkeleri olan Belarus, Kazakistan ve Rusya Cumhurbaşkanları Kazakistan'ın başkenti Astana'da 2014 yılında AEB Kuruluşu Anlaşmasını imzalamalarından sonra gündeme gelmiştir⁷⁵. Anlaşmada görüldüğü gibi AEB, 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren yürürlüktedir.

2.3.1. Kuruluş amacı

Kuruluşun ana hedefleri Anlaşmada mal, sermaye, hizmet ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamak ve bunları kapsayan tek bir pazar kurmak, ekonomik alanında ortak politika yürütmek ve giderek küreselleşen dünyada üye ülkelerin ekonomilerin kalkınmasını ve rekabet gücünün güçlendirmesini sağlamak şeklinde belirlenmiştir⁷⁶.

2.3.2. Yönetim

Şekil 1'de görüldüğü gibi AEB Yönetimi Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve AEB Mahkemesi gibi kurumlardan oluşmaktadır.

Avrasya Ekonomik Yüksek Konseyi üye ülkelerin Cumhurbaşkanları tarafından oluşturulmakta; AEB'nin en yüksek derecedeki karar alıcı otoritesini oluşturmaktadır.

⁷⁴ Ukrayna'nın özel bir ili olan Kırım'ın Ukrayna politik krizi nedeniyle referandum ile Rusya'ya geçmesi ile ilgili Batı ülkelerinin ekonomik ambargosu ve Rusya'nın da karşılıklı yürüttüğü ambargo nedeniyle yaşanan ekonomik küçülme söz konusudur.

⁷⁵ 29 Mayıs 2014 tarihli Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluşu Anlaşması.

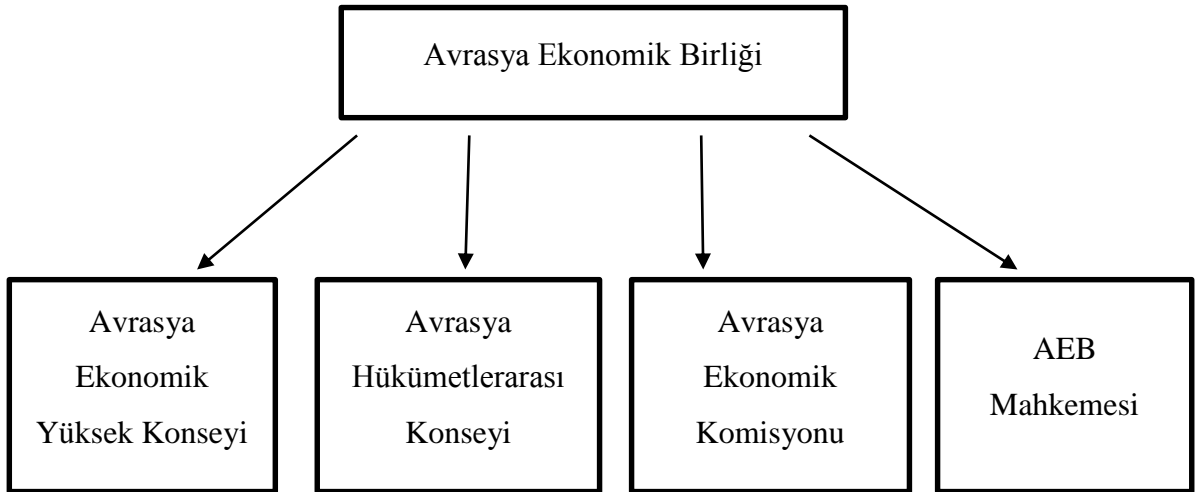
⁷⁶ 29 Mayıs 2014 tarihli Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluşu Anlaşması

Kurum AEB'nin temel faaliyetlerini açıklar, entegrasyon kalkınmasına ve geleceğe olan ve ana anlaşmada belirlenen hedeflerini gerçekleştirmeye ilgili karar alır.

Avrasya Hükümetlerarası Konseyi üye ülkelerin Başbakanlarından oluşmaktadır. Konsey, Kuruluşun hedeflerinin, Yüksek Konsey'in kararlarının gerçekleşmesini kontrol eder ve yönetir.

Avrasya Ekonomik Komisyonu, örgütün kalıcı düzenleyici kurumu olarak sayılmakta ve Moskova, Rusya merkezlidir.

AEB'nin kalıcı düzenleyici mahkeme organı, AEB mahkemesidir. Merkezi Belarus'un başkenti Minsk şehrinde yer almaktadır.

Şekil 1. Avrasya Ekonomik Birliği Yönetim Sistemi

Kaynak: 29 Mayıs 2014 tarihli Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluşu Anlaşması.

2.3.3. Coğrafya

AEB toplam 20 mln km² yüz ölçümü ile dünyanın en büyük toprak alanına sahip olan ekonomik birliği sayılmaktadır. 175 milyonu aşkın nüfusa sahip (2015) Birlikte Belarus, Ermenistan, Kazakistan ve Rusya üyeliğini sürdürmektedir. Ekonomik Birlik Norveç,

Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Moğolistan, Kuzey Kore gibi 17 ülkeyle komşudur. Baltık, Hazar, Karadeniz denizlerine ve Arktik ve Büyük Okyanusa çıkışı olan birliğin deniz sınırları ABD ve Japonya da komşudur.

2.3.4. Ekonomi

AEB ülkeleri Sovyetler dağıldıktan sonra planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçmişlerdir. Bu sürecin geçilmesi ile birlikte ilk yıllarda büyük enflasyon oranlarıyla karşılaşmıştır.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, 1995'te Kazakistan'daki enflasyon oranı önceki yıla göre %160,3 ise Rusya'da %231,3 olmuştur. Belarus'ta bu oran daha yüksek düzeyi bulmuş ve %809 göstermiştir. 2000 yılındaki oranlar ise Belarus ve Rusya'da büyüklük göstererek %268,6 ve 231,3'ü yapmıştır. Aynı yılda en küçük oran %99,2 ile Ermenistan'da kaydedilmiştir. 2012 yılında AEB ülkelerinin enflasyon oranları Belarus hariç %107'den fazla olmamıştır. Belarus'ta ise bu oran %159,2 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 5. AEB Ülkelerinde Enflasyon Oranları (% önceki yıla göre)

Tarih	Belarus	Ermenistan	Kazakistan	Rusya
1995	809	-	160,3	231,3
2000	268,6	99,2	109,8	120,2
2002	142,6	101,1	106,6	115,1
2004	118,1	107	106,7	111,7
2006	107,0	102,9	108,4	109,0
2008	114,8	109	109,5	113,3
2010	107,8	108,2	107,8	108,8
2012	159,2	102,6	106,0	106,6

Kaynak: RİK, BİK, KİK, Ermenistan Milli İstatistik Kurumu [EİK]

AEB'nin kurucu üç ülkesi Belarus, Rusya ve Kazakistan'da işsizlik oranlarının düşük olduğu Tablo 6'da görülmektedir. Özellikle bu oran Belarus'ta düşük düzeyde örneğin 2000 yılında %2,1 ise 2012'de sadece %0,5'i göstermiştir. Ermenistan'da ise işsizlik

oranlarında 2000'den itibaren küçülme yaşandıysa bile ciddi oranlar söz konusudur. Ermenistan işsizlik oranı 2012'ye göre %17,3'dür.

Tablo 6. AEB Ülkelerinin İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	Belarus	Ermenistan	Kazakistan	Rusya
2000	2,1	-	12,8	10,6
2002	2,9	35,3	9,3	7,9
2004	1,9	31,6	8,4	7,8
2006	1,1	27,8	7,8	7,1
2008	0,8	16,4	6,6	6,2
2010	0,7	19,0	5,8	7,3
2012	0,5	17,3	5,3	5,5

Kaynak: RİK, BİK, KİK, EİK

AEB'nin GSYİH'sı 2013 yılına göre 2,4 trilyon (trln) dolar, sanayi üretimi 1,5 trln dolar, alış veriş potansiyeli 932,9 mlr dolar⁷⁷ olup dünyada büyük pazarlardan biri konumundadır. Dünya Bankası AEB üye ülkelerinin GSYİH'sının Satın Alma Gücü Paritesini (SAGP) 2013 yılına göre 4,04 trln dolar⁷⁸ olarak vermiştir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi, AEB'nin kurucuları olarak sayılan üç devletin GSYİH'sının 1995-2013 yıllar arasında yıllık ortalama büyümesi Belarus'ta %105,3, Kazakistan'da %105,5 ve Rusya'da %103,2'ye karşılık gelmektedir⁷⁹.

AEB ülkelerinin ekonomisinde gaz ve petrol üretimi önemli rol oynamaktadır. 2012 yılı itibariyle AEB'nin dünya petrol rezervelerindeki payı %7'yi oluştururken üretimi %14,8'i oluşturmaktadır. Doğal gaz rezerveleri %18,3'ü aşarken üretimi %18,2 oluşturarak⁸⁰ dünya enerji pazarına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

AEB üye ülkelerinin dünya ekonomisi için önemli olan enerjide hem doğal gaz ve petrol rezervi bakımından hem de onların üretimi bakımından dünyada ön sıralarda olması üye ülkelerin ekonomilerin kalkınmasına yön vermektedir. Ama ülkelerin

⁷⁷ <http://www.eaeunion.org/#about-info> (Erişim tarihi: 24.02.2015)

⁷⁸ http://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf (Erişim tarihi: 08.03.2015)

⁷⁹ EEK (2014), s. 18-19.

⁸⁰ http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf (Erişim tarihi: 24.02.2015)

gelirlerinin önemli kısmını petrol ve doğal gaz ile ihracatı karşılması aynı zamanda ülke ekonomilerini doğal gaz ve petrol ihracatına bağımlı hale getirmektedir.

Tablo 7. AEB Üye Ülkelerinin GSYİH Büyüme Oranları (% önceki yıla göre)

Tarih	Belarus	Ermenistan	Kazakistan	Rusya
1997	-	-	101,7	101,4
2000	105,8	105,2	109,8	110,0
2001	104,7	108,8	113,5	105,1
2002	105,0	113,1	109,8	104,7
2003	107,0	114,7	109,3	107,3
2004	111,4	111,3	109,6	107,2
2005	109,4	114,0	109,7	106,4
2006	110,0	113,0	110,7	108,2
2007	108,6	111,7	108,9	108,5
2008	110,2	105,8	103,3	105,2
2009	100,2	86,9	101,2	92,2
2010	107,7	100,9	107,3	104,5
2011	105,5	104,8	107,5	104,3
2012	101,7	106,8	105,0	103,4
2013	101,0	103,6	106,0	101,3
2014	101,6	103,8	104,3	100,6

Kaynak: BİK, RİK, KİK, EİK

2.3.5. Bütçe

AEB’nde para birimi olarak ortak para kullanılmamakta ancak yoğun olarak Rus rublesi kullanılmaktadır. AEB’nin 2015 yılındaki bütçesi Avrasya Ekonomik Komisyonu tarafından 6,6 mlr rus rublesi olarak belirlenmiştir. Bütçe geliri ülkelerin özkaynak katkısıyla oluşturulması söz konusu olmuştur. Özkaynak katkısının en büyüğü 5,8 mlr ruble ile Rusya Federasyonu’na aittir. 486,6 mln ruble olan özkaynak katkısı ile Kazakistan ve 312 milyon ruble ile Belarus görülmektedir. Ermenistan ise özkaynak katkısını 2016 yılında ödeyecektir⁸¹.

⁸¹ <http://www.panarmenian.net/rus/news/185686/> (Erişim tarihi: 25.02.2015)

İkinci Bölüm

Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri

1. Ticari-Ekonomik İlişkiler

AEB üye ülkelerinin Türkiye ile arasındaki ekonomik ilişkiler uzun zamanı kapsamaktadır. Ancak bugünkü ekonomik ilişkilerinin temeli ilk olarak Türkiye ve SSCB arasında yapılan anlaşmalara dayanmaktadır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu ülkeler ile yeniden anlaşmalar yapılmıştır.

1.1. Türkiye-Rusya

Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerinin hukuki boyutu 1992 yılında imzalanmış olan "Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkilerinin Esasları Hakkındaki Anlaşma"ya dayanmaktadır. Rusya Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan ülkedir. Özellikle Türkiye'nin ithalatında Rusya önemli yer almaktadır.

Tablo 8'de görüldüğü üzere 2000 yılında Türkiye'nin Rusya ile yaptığı toplam ticaret hacmi (ihracat 0,64 ve ithalat 3,88) 4,5 milyar dolar olmuştur. 2000 yılı verilerine göre, Rusya Türkiye'nin ihracatında %2,3 pay alarak ilk 10 pazar arasına girmiştir. Aynı yıl ithalatta payı %7,1 olarak gerçekleşmiştir. Rusya, Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı 4.ülke olmuştur. Yapılan ithalatın önceki yıla göre yaklaşık 480 milyon dolar azalmasına rağmen Rusya dördüncü sıradan üçüncü sıraya yükselmiş ve ithalattaki toplam payı %8,29 olmuştur. Türkiye'nin ihracatı 2002 yılında 1,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiş e önceki yıla göre %119,5 oranında artmıştır. 2002 yılında ithalat 2001 yılında göre büyük olmasına rağmen, ancak 2000 yılındaki seviyesine ulaşabilmiştir. 2002 yılında Rusya'nın ihracattaki payı %3,25 ithalattaki payı ise %7,5 olmuştur.

2003 yılında ihracat 1,3 milyar dolar, ithalat 5,45 milyar dolara ulaşmıştır. Rusya'ya ihracat önceki yıla göre %118,1 oranla artmasına karşın toplam ihracattaki payı

%3,25'ten %2,89'a kadar düşmüştür. İthalatın ise toplam ithalattaki payı %7,86 oranında gerçeklemiştir ve toplam ithalat arasında sıralaması değişmemiştir.

Tablo 8. Türkiye'nin Rusya ile Ticaret Göstergeleri (mlr dolar)

Yıllar	Rusya'ya yapılan ihracat			Rusya'dan yapılan ithalat		
	Tutar	Toplam ihracatta payı %	Sıralama	Tutar	Toplam ithalatta payı %	Sıralama
2000	0,64	2,3	10	3,88	7,1	4
2001	0,92	2,9	7	3,4	8,29	3
2002	1,1	3,25	5	3,89	7,5	3
2003	1,3	2,89	8	5,45	7,86	3
2004	1,8	2,9	8	9,0	9,26	2
2005	2,3	3,2	9	12,9	11,1	2
2006	3,2	3,8	7	17,8	12,8	1
2007	4,7	4,4	5	23,5	13,8	1
2008	6,4	4,9	6	31,3	15,5	1
2009	3,1	3,1	7	19,4	13,8	1
2010	4,6	4,1	6	21,6	11,6	1
2011	5,9	4,4	6	23,9	9,9	1
2012	6,6	4,4	6	26,6	11,3	1
2013	6,9	4,6	4	25,0	10,0	1
2014	5,9	3,8	7	25,2	10,4	1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]

2004 yılında dış ticaret önceki yıla göre %160 oranla büyümüştür. Bu artışlarda ithalatın büyük etkisi olduğu görülmektedir. Rusya'dan ithalat önceki yıla göre 3,5 milyar dolar büyüyerek 9,0 milyar dolara ulaşmış, Rusya Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ikinci büyük ülke olmuştur. İhracatta ise Rusya sekizinci sıradadır.

2005 yılında Türkiye'nin ithalat ettiği mallarının %11,1'ini Rus malları oluşturmuş ve bunların tutarı yaklaşık 13 milyar dolar değerindedir. Aynı yıl Türkiye'nin ithalatında ikinci sırada yer alan Rusya'nın Türk ihracatındaki payı %3,2 olmuş ve 2,3 milyar dolarlık hacmi ile dokuzuncu sırada yer alabilmiştir.

2006 yılında ihracat 3,2 milyar dolar değerindedir. Toplam ihracata göre payı %3,8 olarak gerçekleşmiştir. Böylece Rusya ülkeler sıralamasında yedinci sıraya ulaşarak

gelişmeleri gündeme getirmiştir. Rusya ile olan ithalatın büyümesi ise 2005 yılına göre %137'yi artmış ve 17,8 milyar dolarlık hacmi ile birinci sıraya yerleşmiştir.

2007 ve 2008 yılları Türkiye'nin Rusya ile ticaretinde önemli artışlar yaşanmıştır. İhracatın toplam ihracata göre payı 2007 yılında %4,4 (4,7 milyar dolar) iken 2008 yılında yaklaşık %5'e (6,4 milyar dolar) ulaşmıştır. Böylelikle Rusya ihracatta beşinci sıradan altıncı sıraya yükselmiştir. Rusya'dan yapılan ithalatın payı 2007 yılında %13,8 (23,5 milyar dolar) ve 2008 yılında yapılan ithalatın payı da %15,5 (31,3 milyar dolar) şeklinde gerçekleşmiş ve Rusya'dan yapılan ithalat toplam ithalat yapılan ülkeler sıralamasında birinci sıraya yerleşmiştir.

2009 yılına gelindiğinde, küresel krizin etkisiyle Türkiye-Rusya ticareti olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Bu yılda gerçekleşen 3,1 milyar dolarlık ihracat, 19,4 milyar dolarlık ithalat ve toplam 22,5 milyar dolarlık ticaret hacmiyle 2008 yılındaki ticaretin yaklaşık %60'ını oluşturabilmiştir. Rusya ithalatta yerini koruyabilmiş ama ihracatta 7.sıraya gerilemiştir.

2010, 2011 ve 2012 yıllarında Türk ihracatında Rusya altıncı sırayı izlemiştir. 2010 yılında toplam ihracata göre payı %4,1 iken (4,6 milyar dolar) 2012 yılında ancak %4,4'lük (6,6 milyar dolar) bir orana ulaşabilmiştir. 21,6 milyar dolar olan 2010 yılı ithalatı 2012' yılında 26,6 milyar dolara ulaşmıştır. Ama toplam ithalattaki payı yaklaşık %12 civarında kalmıştır. Burada Rusya'nın Türk ithalatında birinci sırayı izlediği görülmektedir.

2013 yılında 6,9 milyar dolarlık ihracat hacmi ile Rusya Türkiye'den en çok ihracat yapan ülkeler sıralamasında dördüncü sıraya yükselmiştir. Önceki yıla göre 300 milyon dolarlık bir ihracatın toplam ihracata göre payı %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıla ait ithalat sıralamasında Rusya birinci sırada yerini korumuş ancak önceki yıla göre %4,1 (25 milyar dolar) oranında küçülme yaşanmıştır. Toplam ithalattaki payı da %11,3'ten %10'a gerilemiştir.

2014 yılına bakıldığında Rusya'ya yapılan ihracatın bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. İhracatın toplam ihracattaki payı da %4,6 oranından %3,8 oranına gerilemiştir. İthalat ise önceki yıla göre 200 milyon dolarlık büyüme meydana gelmiştir.

Rusya İstatistik Kurumu'nun 2012 yılı verilerine göre tahıl ürünleri, mineral yakıtlar ve petrolün hammadde ve işlenmiş ürünleri, demir metaller, hammadde ve işlenmiş alüminyum ürünleri Rusya tarafından Türkiye'ye ihraç edilmiştir. Bunlardan mineral yakıtlar, petrolün hammadde ve işlenmiş ürünlerinin toplam ihracat içindeki yeri %73,9 oluşmuştur. Türkiye'den ise sebze ve meyve ürünleri, makineler, mekanik cihazlar, araçlar gibi sanayi ürünler ithal edilmiştir⁸².

Tablo 9. Rusya'nın Türkiye ile Ticaret Göstergeleri (milyar dolar)

Yıllar	Türkiye'ye yapılan ihracat		Türkiye'den yapılan ithalat	
	Hacim	Toplam ihracatta payı %	Hacim	Toplam ithalatta payı %
2000	3,0	2,8	0,34	0,75
2001	3,2	3,1	0,52	0,9
2002	3,3	3,1	0,72	1,1
2003	4,8	3,53	0,92	1,21
2004	7,4	4,03	1,2	1,24
2005	10,8	4,43	1,7	1,35
2006	14,3	4,7	2,6	1,57
2007	18,5	5,22	4,1	1,83
2008	27,6	5,85	6,1	2,09
2009	16,3	5,37	3,2	1,66
2010	20,3	5,06	4,87	1,95
2011	25,3	4,90	6,36	1,99
2012	27,4	5,17	6,8	2,02
2013	25,4	4,81	7,27	2,3
2014	24,4	4,91	6,65	2,32

Kaynak: RİK

Rusya'nın dış ticaretinde de Türkiye önemli bir paya sahiptir. Bu durum Türkiye'nin sadece komşu olmasından değil ticaret anlamında büyük ortak olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece Türkiye, Rusya'nın dış ticaretinde giderek önemini artırarak büyük paylar almaya devam etmektedir.

⁸² http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_58/Main.htm (Erişim tarihi: 24.06.2015)

Tablo 9’da görüldüğü gibi 2000 yılında Rusya’nın toplam ihracat payında Türkiye’nin payı 3 milyar dolar ile %2,8, ithalat payında 0,34 milyar dolar ile sadece %0,75 şeklinde gerçekleşmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ihracat hacmi 24,4 milyar dolar ile %4,91’e ve ithalat hacmi 6,65 milyar dolar ile %2,32 oranına yükselmiştir.

Rusya’nın Türkiye’ye yaptığı ihracat izlendiğinde 2009 yılına kadar aktif bir büyümenin olduğu görülmektedir. Bu oranlar 2009 yılından 2014 yılına kadar azalmaların meydana geldiği görülmektedir. Örneğin 2008’de Rusya’nın Türkiye’ye yaptığı ihracatın hacminin toplam ihracattaki payının %5,85’ini (27,6 milyar dolar) oluşturken 2014 yılında bu oran %4,91’e (24,4 milyar dolar) gerilemiştir.

Rusya’nın Türkiye’den yaptığı ithalatta ise artış gözlenmektedir. 2008’de Rusya’nın toplam ithalatında Türkiye’nin payı ile %2,09 (6,1 milyar dolar) iken 2014’de bu oran %2,32’ye (6,65 milyar dolar) yükselmiştir.

1.2. Türkiye-Kazakistan

Kazakistan bağımsızlık kazandıktan sonra Kazakistan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve ilk ilişkiler kurmaya başlayan ülkeler arasında Türkiye Cumhuriyeti’de vardır. İlişkelerinin hızlı bir şekilde gelişmesine etki eden faktörlerin başında ırkın, dinin, dilin ve kültürün aynı olmasından kaynaklanan “Kardeş Ülke” faktörü önemlidir. Bu faktör bağlamında, iki kardeş ülkenin sadece siyasi ilişkilerde değil ticari-ekonomik ilişkilerde de önemli ölçüde kalkınma ve büyüme yaşanmaktadır.

Türkiye, Kazakistan’ın dış ticaretinde BDT ülkeleri, Çin, İtalya, ABD, Avusturya, İspanya, Fransa gibi önemli yere sahip olan ülkeler arasında yer almaktadır. Örneğin Kazakistan Milli Ekonomi Bakanlığı İstatistik Komitesi’nin 2014 yılında yayınlanan verilerine göre Kazakistan’ın dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı %22,8, Çin’in payı %14,4, İtalya’nın payı %14,3, ABD’nin payı %3,3, Avusturya’nın payı %2,6,

İspanya'nın payı %2,3, Fransa'nın payı %4,8, Türkiye'nin payı ise %2,8'i oluşturmuştur⁸³.

Tablo 10. Kazakistan'ın Türkiye ile Ticaret Göstergeleri (mln dolar)

Yıllar	Türkiye'ye ihracat	Türkiye'den ithalat	Toplam	Toplam dış ticarete payı %
2000	64,3	142,6	206,9	1,5
2001	74,3	131,2	205,6	1,4
2002	98,0	166,7	264,7	1,6
2003	97,7	216,4	314,1	1,5
2004	147,0	342,3	489,3	1,48
2005	156,9	399,9	556,8	1,23
2006	348,1	558,4	906,6	1,46
2007	934,3	959,0	1893,3	2,35
2008	1903,7	971,3	2875,0	2,63
2009	791,8	570,8	1362,7	1,9
2010	1236,7	618,6	1855,4	2,0
2011	2305,3	729,2	3034,6	2,5
2012	2705,6	806,6	3512,3	2,6
2013	2603,0	926,1	3529,1	2,6
2014	2272,4	1023,5	3295,9	2,8

Kaynak: KİK

Tablo 10'a göre 2000 yılında Kazakistan'ın Türkiye ile ihracatı 64,3 milyon ve ithalatı 142,6 milyon dolar ile toplam 206,9 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Bu göstergenin Kazakistan'ın toplam dış ticaretindeki payının %1,5 oluşturmaktadır.

2001 yılında Kazakistan'ın Türkiye ile ihracatı 74,3 milyon ve ithalatı 131,2 milyon dolar toplamda ise 205,6 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Bir önceki yıla göre ithalat azalırken ihracatta artış meydana gelmiştir.

2002 yılında Kazakistan'ın Türkiye ile olan ihracatında ve ithalatında artışlar meydana gelmiş ve 2001 yılına göre ihracat %131,8 oranında ve ithalatta %127,0 oranında artmıştır. Toplam 264,7 milyon dolar olan ticaret hacminin Kazakistan'ın toplam dış ticaretinde %1,6 pay aldığı görülmektedir.

⁸³ http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersCrossTrade?lang=ru (Erişim tarihi: 23.04.2015)

2003'ten 2007'ye kadar olan dönemde Türkiye ile olan toplam dış ticaret hacminde artış olmasına rağmen, Kazakistan toplam dış ticaretinde aldığı pay sürekli azalmıştır. Örneğin 2003 yılında Kazakistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 314,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve önceki yıla göre %118,6 oranında artmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaretin payı ise %1,5 olmuştur. 2006' yılında gerçekleşen ihracat 348,1 milyon dolar, ithalat ise 558,4 milyon dolar olarak gerçekleşmesine rağmen, Türkiye ile olan ticaretin aldığı pay %1,46'ya gerilemiştir.

2007 yılına gelindiğinde de dış ticaret hacminde büyüme olduğu gözlenmektedir. Özellikle Kazakistan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın artmasının bu büyüme de etkili olduğu görülmektedir. 2006 yılına göre ithalatın büyüme oranı %171,7, ihracatın ise %268,3 şeklinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasında yapılan dış ticaretin Kazakistan dış ticaretinde aldığı pay %2,35'e ulaşmıştır.

Önceki yıla göre %151,8 oranla artış gösteren 2008 yılındaki Kazakistan-Türkiye ticareti Kazakistan'ın dış ticaretinde %2,63 pay alarak artmaya devam etmiştir. Ancak bu oran 2009 yılında %1,9'a gerilemiş ve ticaret hacmi de 2008 yılında gerçekleşen ticaretin sadece %47,3'ünü oluşturmuştur.

2010 yılından 2015 yılına kadar Kazakistan-Türkiye arasındaki dış ticaret sürekli yükselmiştir. Örneğin 2010 yılında 1,85 milyar dolara ulaşan dış ticaret hacmi 2014 yılında 3,29 milyar dolar olarak yükselerek iki kat büyümüştür. Ticaretin payı 2010 yılında %2,0 iken 2014 yılında %2,8'e yükselmiştir. Özellikle Kazakistan'ın ihracatının çoğaldığı fark edilmekte olup 2014 yılında ihracatın toplam ticaretteki payı %68,9 şeklinde gerçekleşmiştir.

2012 yılına ait veriler incelendiğinde Kazakistan Türkiye'ye en çok mineral ürünleri, petrol, doğal gaz, buğday ve yarı işlenmiş metalleri ihraç etmiştir. Türkiye ise

Kazakistan'a mobilya ve tekstil ürünleri, makineler, mekanik cihaz ve araçları ihracat etmiştir⁸⁴.

1.3. Türkiye-Belarus

Türkiye-Belarus ekonomik ilişkilerinin altyapısı SSCB-Türkiye ilişkilerine dayanmakta olup Belarus bağımsızlık kazandıktan sonra aktif hale gelmiştir. İki ülkenin diplomatik ilişkileri 1992 yılına dayanmaktadır.

Tablo 11'den görüldüğü üzere 2000 yılında Belarus ile Türkiye arasındaki toplam dış ticaret hacmi 22,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun 18,8 milyon doları yani toplam ticaretin %84,3'ü Türkiye'den yapılan ithalat oluşturmaktadır. Belarus'un toplam dış ticaretinde Türkiye'nin payı %0,14 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 11. Belarus'un Türkiye ile Ticaret Göstergeleri (mln dolar)

Yıllar	Türkiye'ye İhracatı	Türkiye'den İthalatı	Toplam	Toplam ticarete payı%
2000	3,5	18,8	22,3	0,14
2001	15,9	23,2	39,1	0,24
2002	25,3	24,9	50,2	0,29
2003	23,0	25,6	48,6	0,22
2004	26,4	41,4	67,8	0,22
2005	37,6	72,3	109,9	0,33
2006	38,7	114,5	153,2	0,36
2007	67,7	139,0	206,7	0,39
2008	108,9	223,2	332,1	0,46
2009	79,1	187,6	266,7	0,53
2010	104,8	259,4	364,2	0,60
2011	129,0	318,9	447,9	0,51
2012	145,5	347,2	492,7	0,53
2013	168,2	410,1	578,3	0,72
2014	165,6	463,1	628,7	0,81

Kaynak: BİK

İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2001 yılında 39,1 milyon dolara ulaşarak, toplam dış ticaretteki payı %0,24 olmuştur. Özellikle Belarus'un Türkiye'ye olan ihracatının

⁸⁴ http://export.gov.kz/ru/page-306-dvustoronnyaya_torgovlya_i_sotrudnichestvo_kazahstana_i_turtsii (Erişim Tarihi: 01.04.2015)

arttığı gözlenmektedir. İhracat hacmi 2000 yılında 3,5 milyon dolar iken 2001 yılında 15,9 milyon dolara çıkmış ve yaklaşık 5 kat büyümüştür. 2002 yılında ticaret hacmi önceki yıla göre %128,3 oranla büyüyerek 50,2 milyon dolara ulaşmıştır. Özellikle, Belarus'un ihracat hacminin 1,5 kat artması büyüme doğrudan etkilemiştir. İthalat hacmi ise 23,2 milyondan 24,9 milyon dolara yükselmiştir. Belarus'un Türkiye'ye olan ihracatının azalmasıyla 2003 yılında dış ticaret hacmi göstergesi 48,6 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.

Sonraki 2004, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında Belarus'un Türkiye ile olan dış ticaret hacmi sürekli büyümüştür. 2003 yılına göre %139,5 oranla büyüme kaydedilen 2004 yılının 67,8 milyon dolarlık dış ticaret hacminin 26,4 milyon dolarlık kısmı ihracat, 41,4 milyon dolarlık kısmı ise ithalat hacmi olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise dış ticaret hacmi yaklaşık 7 kat yükselerek 332,1 milyon dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaretin %67'lik kısmını ithalat oluşturmaktadır. Bu yılda Türkiye'den gerçekleşen toplam ithalat hacmi 223,2 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda Türkiye, Belarus dış ticaretinde %0,46'lık bir paya sahip olmuştur.

2009 yılında Belarus dış ticaretinde Türkiye ile olan kısmında küçülmelerin meydana geldiği görülmektedir. İhracat hacmi önceki yıldaki ihracat hacminin %72,6'sını ithalat ise önceki yılın ithalat hacminin %84'ünü oluşturmuştur. Dış ticaret göstergeleri önceki yıla oranla küçük olmasına rağmen, Belarus'un toplam dış ticaretinin içinde Türkiye'nin payı yükselmiş ve Türkiye ile olan dış ticaret payı %0,53 olarak gerçekleşmiştir.

2010 yılında ticaret hacmi 364,2 milyon dolar olarak önceki yıla göre %136,5 oranla büyümüştür. 2010 yılından itibaren hızla büyüme kaydedilen dış ticaret hacmi göstergesi 2014 yılında 628,7 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret hacminin %73,6'lık payını Türkiye'den yapılan ithalat oluşturmaktadır. Türkiye ile yapılan dış ticaretin toplam dış ticaretteki payı %0,81 olduğu dikkate alındığında geçmiş yıllara oranla yükselmelerin olduğu görülmektedir.

Böylece Belarus ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin büyümeye devam ettiği söylenebilir. Gittikçe artan dış ticaret ilişkileri iki ülke arasındaki sadece ekonomik ilişkileri değil diğer ilişkileride etkileyeceği açıktır.

2. Yatırım İlişkileri

Öncelikle enerji, turizm ilişkilerine dayanan AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinde giderek olumlu ilerlemeler fark edilmektedir. Ülkelerin ticaret hacminin artması ülkeler arasındaki yatırım ve sermaye akışlarının da büyümesine neden olmaktadır.

2.1. Avrasya Ekonomik Birliği'nde Türk Yatırımları

AEB'ne üye ülkelerin ekonomilerinde yabancı yatırımlarının payı giderek artış göstermektedir. Tablo 4'te görüldüğü gibi, 2005 yılında 61,8 milyar dolar olan toplam yabancı yatırım hacmi 2013 tarihinde 6 kat yükselerek 395,4 milyar dolara ulaşmıştır. Tablo 12'de görüleceği gibi, doğrudan yabancı yatırımlarda da büyümeler kaydedilmiştir. 2005 yılında AEB'ne yapılan doğrudan yabancı yatırımların miktarı 20 milyar dolar, 2008 yılında 49 milyar dolar, 2011 yılında 53 milyar dolar ve 2012 yılında ise 51 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dünya finans krizi AEB'ne 2009-2010 döneminde yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarlarını etkilemiştir. Örneğin 2009 yılındaki yatırım miktarı 2008 yılındaki yatırım miktarından 10 milyar dolar azalarak 39 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. 2010 yılında da gerilemeye devam ederek 37 milyar dolara inmiştir.

Tablo 12. AEB Ülkelerine 2005-2012 Yılları Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi (mlr USD)

Yıllar	Belarus	Kazakistan	Rusya	AEB
2005	0,45	6,61	13,07	20,13
2008	2,27	19,80	27,02	49,0
2009	4,82	18,42	15,90	39,14
2010	5,56	17,35	13,81	36,72
2011	13,24	21,23	18,41	52,88
2012	10,35	22,46	18,66	51,47

Kaynak: EEK (2013). *Gosudartstva-çlenı Tamocennogo Soyuzı i Edinogo Ekonomiçeskogo Prostranstva 2005-2012*. Moskova, s. 68-70;

Türkiye, AEB ülkelerine özellikle Kazakistan ve Rusya'ya büyük miktarlarda doğrudan yatırım yapan ülkeler arasındadır. Tablo 13'te görüleceği gibi, AEB'ne 2001 yılında 583 milyon dolar olarak Türkiye'den yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımı 2002 yılında %1,4'e küçülerek 575 milyon dolara gerilemiştir. 2002 yılındaki yatırım miktarı 5 milyon dolar azalarak 2003 yılındaki yatırım miktarı 570 milyon dolara gerilemiştir. 2004 yılında doğrudan yatırım miktarı önceki yıla göre 9 milyon dolar artarak 579 milyon dolara ulaşmıştır. 2004 yılından itibaren 2008 yılına kadar doğrudan yatırımlarda hızla büyümlere gündeme gelerek doğrudan yatırım miktarı 579 milyon dolardan 859 milyon dolara ulaşmıştır. 2008 yılında ise yatırım miktarı 2007 yatırım miktarından 55 milyon dolar azalarak 844 milyon dolar olmuştur. 2009 ve 2010 yıllarında doğrudan yatırım miktarı sırasıyla 943 milyon dolar ve 995 milyon dolara ulaşarak artış kaydedilmiştir. Ancak 2011-2013 yıllarına gelindiğinde yatırım miktarlarının azaldığı görülmektedir.

Tablo 13. Türkiye'de Yerleşik Kişilerin 2001-2013 Yılları Arasında AEB Ülkelerindeki Doğrudan Yatırımları (mln dolar)

Yıllar	Belarus	Kazakistan	Rusya	AEB'ne toplam	Toplam Doğrudan Yatırım
2001	0	417	166	583	4581
2002	0	421	154	575	5847
2003	0	420	150	570	6138
2004	0	425	154	579	7060
2005	0	434	184	618	8315
2006	0	460	180	640	8866
2007	0	615	244	859	12210
2008	144	492	208	844	17846
2009	1	639	303	943	19923
2010	1	632	362	995	20761
2011	-222	626	558	962	23897
2012	2	343	470	815	27513
2013	2	362	532	896	29528

Kaynak: MB

AEB ülkelerinden Rusya'ya önemli ölçüde Türk yatırımları gelmektedir. Rusya'daki Türk yatırımları ağırlıklı olarak tekstil, gıda, bankacılık, elektronik ve elektrik

endüstrisi, inşaat malzemeleri, otomobil ve otomotiv parçaları üretimi, hizmetler, ticaret, turizm gibi çeşitli sektörleri öncülüğe almakta olup Rusya ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır⁸⁵. Rusya Federal İstatistik Kurumu verilerine göre 2013 yılının sonunda Rusya'ya ait 798 şirket Türkiye sermayeli şirketler olarak kaydedilmiştir⁸⁶.

Türk Cumhuriyetlerden bir tanesi olan Kazakistan'da Türk yatırımların çok bulunduğu bir ülkedir. Türk yatırımları ayakkabı, deri, tekstil, tarım, sağlık, inşaat, petrol ve kimya, otelcilik sektörlerini öncelikle kapsamaktadır⁸⁷. Kazakistan Milli Ekonomik Bakanlığı İstatistik Komitesi verilerine göre, 1 Nisan 2015 tarihine kadar Kazakistan'da 4.013 Türk sermayeli firma kayıta bulunmakta olup 1502'si de faaliyette bulunan firmalar olarak belirlenmiştir⁸⁸.

Belarus'ta 1 Ocak 2014 tarihinde toplam 138 Türk firması 10,5 milyar dolar sermayesi ile kaydedilmiştir. Bu ülkedeki Türk yatırımları imalat, tekstil, iletişim, otelcilik, tekstil gibi sektörleri kapsamaktadır⁸⁹.

Özellikle Türk müteahhilitlik hizmetlerinin önemli bölümünün AEB'ne geldiği dikkati çekmektedir. 2014'te Rusya ve Kazakistan'da Türk müteahhitlik firmalarınca toplam yaklaşık 6 milyar dolar proje üstlenilmiş ve toplam üstlenilen projelerin ülkelere göre dağılımında %30'luk oran ile birinciliği almıştır. Türk müteahhitlik firmaları, 1972'den 2015 Mart ayı sonuna kadar Rusya'da 56,4 milyar dolar ve Kazakistan'da 19,8 milyar dolar proje üstlenmiştir. İki ülkede üstlenilen projelerin toplam üstlenilen projeler ülkeler dağılımında %25 oran alması ve birinci sırada bulunması AEB ülkelerini Türk müteahhitlik firmaları için en çok hizmet verdiği önemli ülkeler grubunda olduğu sonucunu çıkarmaktadır⁹⁰.

⁸⁵ <http://economy.gov.ru/minrec/press/news/201411281300> (Erişim tarihi: 16.04.2015)

⁸⁶ http://www.gks.ru/bgd/regl/b14_13/lssWWW.exe/Stg/d02/13-13.htm (Erişim tarihi: 16.04.2015)

⁸⁷ <http://astana.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=153274> (Erişim tarihi: 16.04.2015)

⁸⁸ <http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT099294> (Erişim tarihi: 22.05.2015)

⁸⁹ Natsionalniy statističeskiy komitet respubliki Belarus [NSKRB] (2014). *Otdelnye statističeskie pokazateli deyatelnosti organizatsiy Respubliki Belarus sozdannyh s uchastiem inostrannyh yuridičeskih i fizičeskih lits*: Minsk, s. 11-13.

⁹⁰ http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicaretI/ydmh/SektorHakkinda?_afLoop=790429608456390&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D790429608456390%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D16ej4geits_4 (Erişim tarihi: 16.04.2015)

Böylece AEB ülkelerinde Türk yatırımlarının yıldan yıla artış göstermesi ülkeler arasındaki ekonomik ve yatırım ilişkilerinin geliştiğini göstermektedir. Türk yatırımlarının payının özellikle inşaat/ müteahhitlik sektöründe büyük olduğu görülmektedir.

2.2. Türkiye'ye Avrasya Ekonomik Birliği Yatırımları

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'nın verilerine göre, 31 Aralık 2014'te Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli 41.396 firma bulunmakta olup, onların 2.342'si AEB sermayeli firmalar olarak kaydedilmiş ve bu sayı toplam firmaların %5,7'sini oluşturmuştur. Türkiye'deki AEB sermayeli firmaların çoğu Rus sermayeli firmalardır. Türkiye'de Rus sermayeli firmaların sayısı 1.811 olup AEB sermayeli firmaların %77'sini oluşturmaktadır. AEB sermayeli firmaların yaklaşık %20'si Kazakistan'a aittir (463). Belarus sermayeli firmaların oranı sadece %3'ü oluşturmakta ve 68 firma bulunmakta olup diğer AEB üye ülkelere göre düşük olduğu görülmektedir. Firmalar turizm, eğitim, inşaat, taşımacılık, ulaşım, sağlık işleri ve sosyal hizmetler, imalat, madencilik, gayrimenkul, basım ve yayım, posta ve telekomünikasyon gibi çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir⁹¹.

Tablo 14'te görüleceği gibi, AEB'den Türkiye'ye ilk sermaye girişi 2003 yılında gerçekleşmiştir. Sermaye Rusya'ya ait olup miktarı 1 milyon dolardır. 2004 yılında toplam yatırımlar içindeki payı %0,008 ile sadece 3 milyon dolarlık doğrudan yatırım Kazakistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece 2000-2004 yılları aralığında Türkiye'ye AEB tarafından 4 milyon dolarlık doğrudan yatırım yapılmıştır.

2005 ve 2006 yıllarında AEB'nin Türkiye'ye doğrudan yatırım miktarlarında artış izlenmiştir. 2005 yılında doğrudan yatırım 3,6 milyar dolar ile toplam yatırımın %5'ini oluşturmuş, 2006 yılında ise yaklaşık 7 milyar dolar ile %7,5'luk pay söz konusudur. Bu yıllarda Türkiye'nin toplam doğrudan yabancı yatırımlarında da artış görülmekte ve

⁹¹ http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-172273;jsessionid=n2TkX8PSPQ_iAnT3PalStilQAtudd97JN92eSITjcNaOo1f4RsChI-1952749988 (Erişim tarihi: 24.06.2015)

2005'te 70 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırım miktarı 2006 yılında 93 milyar dolara ulaşmıştır.

2007 yılından itibaren 2012 yılına kadar AEB'nin Türkiye'deki doğrudan yatırımlarında küçülme yaşanmıştır. 2006 yılında 7 milyar dolar olan AEB yatırımı 2007 yılında 4 milyar dolara, 2008 yılında ise 1,9 milyar dolara gerilemiştir.

2012 yılında Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların toplam miktarı 183 milyar dolar iken AEB ülkelerinden gelen doğrudan yabancı yatırımların miktarı sadece 8,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu miktar toplam doğrudan yabancı yatırımlarının sadece %4,9'nu oluşturmaktadır. 2013 yılında AEB yatırımları 7 milyar dolara düşmüş ancak Türkiye'nin toplam doğrudan yabancı yatırım miktarının küçülmesinden dolayı AEB'nin payı 2012 yılındaki gibi %4,9 olmuştur.

Tablo 14. AEB Ülkelerindeki Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımları (mln dolar)

Yıllar	Belarus	Kazakistan	Rusya	AEB toplam	AEB'nin Payı %	Toplam sermaye girişi
2000	0	0	0	0	0	18.812
2001	0	0	0	0	0	18.686
2002	0	0	0	0	0	16.270
2003	0	0	1	1	0,003	30.595
2004	0	3	0	3	0,008	37.175
2005	0	11	3.602	3.613	5,16	69.907
2006	0	49	6.926	6.975	7,46	93.448
2007	44	670	3.324	4.038	2,65	151.929
2008	0	103	1.790	1.893	2,51	75.407
2009	0	301	2.345	2.646	1,91	138.010
2010	0	330	2.344	2.674	1,47	181.171
2011	4	169	3.207	3.380	2,58	130.912
2012	24	384	8.535	8.943	4,86	183.767
2013	26	360	6.644	7.030	4,91	143.036

Kaynak: MB

AEB ülkelerinden Türkiye'de büyük yatırım projeleri gerçekleştiren ülke Rusya'dır. 2012 yılında Rusya'dan yapılan yatırımların miktarı Türkiye'ye gelen toplam yabancı yatırımların %4'ünü oluşturmuştur. Ama üçüncü ülkelerden Türkiye'ye yapılan Rus

kökenli yabancı sermayeler dikkate alındığında Rus yatırımların daha yüksek miktarda olduğu ortaya çıkmaktadır. Rus yatırımları taşımacılık, telekomünikasyon, inşaat, bankacılık, imalat gibi çeşitli sektörleri kapsamaktadır⁹².

Özellikle Rus turistlerinin Türkiye'yi turizm ülkesi olarak tercih etmeleri ve Türkiye'ye gelen Rus turistlerinin sayısı yıldan yıla artış göstermesi Türk ekonomisine olumlu yansımaktadır. Örneğin 2010 yılında gelen turist sayısı 3,1 milyon, 2012 yılında 3,6 milyon, 2014 yılında ise 4,5 milyon olmuştur⁹³.

Bankacılık sektöründeki büyük Rus yatırımlarından biri 2012 yılında Rusya'nın Sberbank Bankası tarafından Türkiye'deki Denizbank'ın %99,85 hisse payını satın alınmasıdır. Türkiye'deki 2012 yılı banka değerlendirmesinde yedinci sırada yer alan Denizbank'ın Sberbank ile anlaşması 3,5 milyar dolardır⁹⁴.

Ayrıca 12 Mayıs 2010'da Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde 'Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralin (NGS) Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması⁹⁵ hem Türkiye hem de Rusya için önemli enerji projesi olarak sayılmaktadır. Proje, Türkiye için yeni bir perspektif sektörünü kuracağı öngörmekte olup NGS'inde çalışacak Türk uzmanları Rusya hazırlayıp eğitim vermektedir. Projenin gerçekleştirilmiş ve işe girmiş olması, Türkiye'nin enerji güvenliğini artıracaktır⁹⁶. NGS proje miktarı yaklaşık 22 milyar doları bulmuş ve Rusya tarafından finans edilecektir. 2023 yılına göre tamamlanıp işe girmesi planlanan NGS kuruluşu 2016 yılında başlayacaktır⁹⁷.

AEB'nin Kazakistan ve Belarus sermayeli firmaların özellikle turizm, gayrimenkul, inşaat ve enerji sektörlerine yoğunlaştıkları görülmektedir..

⁹²<http://www.ved.gov.ru/files/images/country/Turkey/2014/Turkey.%20Investment%20cooperation%202012.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

⁹³ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

⁹⁴<http://www.ved.gov.ru/files/images/country/Turkey/2014/Turkey.%20Investment%20cooperation%202012.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

⁹⁵ <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

⁹⁶ <http://novorospolk.ru/vladimir-putin-rossiya-fakticheski-sozdayot-v-turcii-novuyu-otrasl/> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

⁹⁷ <http://antalyatoday.ru/news/antalya-5472.html> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

Sonuç olarak Türkiye'nin hızla büyüyen ekonomisi, istikrarlı politik sistemi ve uzun yıllara dayanan ilişkisi ile AEB ülkelerinin yatırım ilgisini çekmekte olduğu söylenebilmektedir.

3. Enerji İlişkileri

Türkiye ile AEB ülkeleri için enerji ilişkilerinin özel bir yeri olduğu söylenebilmektedir. Bu durum ülkelerin ekonomisinin enerji kaynaklarının ithalatından (Türkiye) ve ihracatından (Rusya, Kazakistan) kaynaklanmakta olup, bu ülkelerin ticaretinin çoğunu enerji kaynaklarının ihracatı ve ithalatı oluşturmaktadır.

Doğal gazda Kazakistan ve özellikle Rusya büyük üretici ve tüketici konumundadır. 2013 yılında Kazakistan'ın dünya doğal gaz üretiminde payı %0,5, tüketiminde payı %0,3 ve Rusya'nın doğal gaz üretiminde payı %17,9, tüketiminde payı %12,3 olarak kaydedilmiştir⁹⁸.

Rusya 2013 yılında Avrupa'ya toplam 161,5 milyar m³ doğal gaz ihraç etmiştir. Avrupa'ya olan toplam doğal gaz ihracatının 92,2 milyar m³'nün veya %57'sinin alıcıları toplam üç ülkedir (Almanya, Türkiye ve İtalya). Türkiye, Rusya'nın doğal ihracatında %16,5 pay ile Almanya'dan sonraki ikinci büyük pazar konumunu almıştır⁹⁹.

Tablo 15. Türkiye'nin 2004-2013 Yılları Doğal Gaz Tüketimi (mlr sm³)

Yıllar	2004	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Miktar	22,27	30,98	36,86	35,21	37,41	43,69	45,24	45,91

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı

Son yıllarda Avrupa'daki büyük doğal gaz tüketici ülkelerinden biri olan Türkiye'nin ulusal doğal gaz tüketimi miktarlarında hızlı artış meydana gelmiştir. Tablo 15'ten görüldüğü gibi, 2004 yılında ulusal doğal gaz tüketimi 22,27 milyar sm³ olarak

⁹⁸ <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (Erişim tarihi: 14.04.2015)

⁹⁹ <http://www.gazpromexport.ru/statistics/> (Erişim tarihi: 14.04.2015)

kaydedilmiş, 2006 yılında ise tüketim göstergesi 30,98 milyar sm³'e kadar yükselmiştir. 2008 yılında 36,86 milyar sm³ olarak kaydedilen tüketim göstergesi 2009 Dünya kriz yılında çok fazla değişimlere uğramamış, sadece 1,65 milyar sm³ azalarak 35,21 milyar sm³ gerilemiştir. 2013 yılında ise ulusal doğal gaz tüketim miktarı 2004 yılına göre iki kat artmış ve 45,91 milyar sm³ olarak kaydedilmiştir. Sonraki yıllarda Türkiye'de doğal gaz tüketimi miktarının daha da artacağı beklenmektedir.

Türkiye'deki doğal gaz sektörel tüketim dağılımı 2013 yılı verilerine bakıldığında, doğal gazın elektrik üretiminde ve sanayide %45,85 ve %25,11 oranla büyük olduğu görülmektedir¹⁰⁰.

Türkiye'nin yurt içi doğal gaz üretimi hızla büyüyen ekonomisinin taleplerinin %50'sini bile karşılayamamaktadır. Özellikle son yıllarda ülkenin doğal gaz üretiminde olumsuz değişimler gündeme gelmiştir. Tablo 16'da görüldüğü gibi, 2007 yılında 874 milyon sm³, 2008 yılında ise 969 milyon sm³ olarak 2009 yılına kadar artış gösteren doğal gaz üretimi miktarı 2010 yılında 682 milyon sm³'e kadar, 2012 yılında 632 milyon sm³'e kadar ve 2013 yılında da 537 milyon sm³'e kadar gerilemiştir. Artış gösteren 2011 tarihindeki doğal gaz üretimi miktarı 759 milyon sm³ olup 2009 yılından önceki seviyeye ulaşamadığı görülmektedir.

Tablo 16. Türkiye'nin 2007-2013 Yılları Doğal Gaz Üretimi (mln sm³)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Üretim	874	969	684	682	759	632	537

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı

Tablo 17'de görüleceği gibi, yerli doğal üretiminin kısıtlı miktarda olması ve gittikçe artan talepswn dolayı Türkiye'nin doğal gaz ithalatı da artmaktadır. Özellikle Rusya'dan yapılan ithalatın payı önemlidir. 2005 yılında doğal gaz toplam ithalatındaki Rusya'nın payı %66'dır. Sonraki yıllarda doğal gaz ithalatında çeşitlendirme politikası yürütülmüş ancak Rusya'nın payında önemli azalmalar meydana gelmemiştir.

¹⁰⁰ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı. *Doğal Gaz Piyasası 2013 Yılı Sektör Raporu*, s. 89.

http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Dpd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2013.pdf
(Erişim tarihi: 8.4.2015)

Rusya'dan ithal edilen doğal gazın toplam ithal edilen doğal gaz miktarının içindeki payı 2013 yılında %58 olarak kaydedilmiştir.

Türkiye doğal gazı Rusya'dan başka Azerbaycan ve İran'dan ithal etmektedir. 2007'de 1,25 milyar sm³ olarak başlayan Azerbaycan doğal gazı ithalatı miktarı 2013 yılında 4,2 milyar sm³'e ulaşmıştır. Yine 2013 yılında İran'dan ithal edilen toplam doğal gaz miktarı Azerbaycan'dan ithal edilen toplam doğal gaz miktarının iki katı ve 8,73 milyar sm³'tür. Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) Cezayir, Nijerya ve diğer ülkelerden alınmakta olup toplam doğal gaz ithalatında önemli paya sahip değillerdir.

SSCB ve Türkiye'nin 1984-1986 yıllarında yaptığı anlaşmalar nedeniyle Sovyet-Türk doğal gaz ticareti 1987 yılında Batı Hattı ile başlamıştır. 2003 yılından itibaren Mavi Akım Hattı ile ikinci hat yürürlüğe girmiş ve iki hat ile doğal gaz alımı yapılmaktadır¹⁰¹.

Tablo 17. Türkiye'nin 2005-2013 Yılları Doğal Gaz İthalatı (mln sm³)

Yıllar	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir (LNG)	Nijerya (LNG)	Diğer (LNG)	Toplam
2005	17.524	4.248	0	3.786	1.013	0	26.571
2006	19.316	5.594	0	4.132	1.100	79	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	4.148	1.017	333	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	4.487	903	781	35.856
2010	17.576	7.765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26.491	8.215	3.354	4.076	1.322	2.464	45.922
2013	26.212	8.730	4.245	3.917	1.274	892	45.269

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı

Tablo 18'de görüleceği gibi, Türkiye'nin ham petrol ithalatında da AEB ülkelerinin payı büyüktür. Türkiye'nin AEB'den ham petrol ithalatı 2013 yılında 3 milyon ton olarak gerçekleşerek toplam ham petrol ithalatının %16'sını oluşturmuştur. Rusya

¹⁰¹ <http://www.gazpromexport.ru/partners/turkey/> (Erişim Tarihi: 14.04.2015)

Türkiye'nin petrol alımında geleneksel ihracatçı ülkedir. Ama son yıllarda Türkiye'nin Rusya'dan yapılan ham petrol ithalatında küçülmeler görülmektedir. Ancak 2006-2007 yıllar arasında Türkiye ham petrol ithalatında Rusya'nın payı büyüktür. 2006'da Türkiye Rusya'dan 6,87 milyon ton ham petrol ithal etmiş ve bu gösterge Türkiye'nin toplam ham petrol ithalatının %29'unu oluşturmuştur. Ham petrol ithalatı 2007 yılında 2006 yılına göre 2,5 milyon ton artarak 9,36 milyon tona ulaşmış ve toplam ithalatta en büyük %40'lık payı almıştır. 2008 yılından itibaren 2013 yılına kadar Rusya'dan alınan ham petrol miktarlarında küçülmeler olduğu görülmektedir. 2008 yılında 7,13 milyon ton olarak kaydedilen ithalat miktarı 2013 yılında 1,46 milyon tona gerilemiştir. Özellikle 2008-2010 yıllar arasında ithalatta meydana gelen küçülmeler olsada Türkiye'nin toplam ithalatının da küçülmesi nedeniyle toplam ithalatta büyük pay almaya devam etmiştir. Rusya 2008 yılında toplam ham petrol ithalatının %33'ünü, 2009 yılında %41'ini ve 2010 yılında %20'sini oluşturmuştur. 2011 yılından itibaren hızla azalmaya devam eden Rusya ham petrol ithalatı 2013 yılında 1,46 milyon ton olarak toplam ithalatın %8'ini oluşturmuştur.

Tablo 18. Türkiye'nin 2006-2013 Yılları AEB Ülkelerinden Ham Petrol İthalatı (mln ton)

Yıllar	Rusya		Kazakistan	
	Miktari	Toplam İthalattaki Payı %	Miktari	Toplam İthalattaki Payı %
2006	6,87	29	0	0
2007	9,36	40	0	0
2008	7,13	33	0,63	3
2009	5,76	41	0,52	4
2010	3,32	20	1,78	11
2011	2,13	12	1,18	7
2012	2,11	11	1,41	7
2013	1,46	8	1,54	8

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı

2008 yılından itibaren Türkiye'ye önemli ölçüde ham petrol ihracat etmeye başlayan Kazakistan aynı yılda 0,63 milyon ton ham petrol ile Türkiye ham petrol ithalatında %3 pay almıştır. 2009 yılında ham petrol ihracatında miktar azalmasına rağmen toplam ham petrol ithalatındaki payı %4'e yükselmiştir. 2010 yılında Kazakistan'dan Türkiye'ye

1,78 milyon ton ham petrol ihracatı gerçekleştirilmiş olup Türkiye toplam ithalatında %11'lik bir paya sahip olmuştur. Sonraki 2011 yılında küçülme gündeme gelmiş ve 2011 yılındaki ham petrol miktarı 2010 yılındaki ham petrol miktarının %66'sını oluşturarak toplam ithalatın %7'sini oluşturmuştur. 2013 yılında Kazakistan'dan ithal edilen 1,54 milyon tonluk ham petrol miktarı, toplam ithalatın %8'ini oluşturmaktadır.

Türkiye açısından AEB, doğal gaz ve petrolün hem üretimi hem de tüketiminde büyük paya sahiptir. AEB için ise ithal enerji kaynaklarına talepleri yıldan yıla büyüyen Türkiye potansiyel bir pazar sayılmaktadır. Dolayısıyla AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin temeli enerji ilişkilerine dayanmaktadır.

Üçüncü Bölüm

Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Geleceği

1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güncel Sorunları, Genişleme Çabaları ve Geleceği

AEB kurulduğundan beri üye ülkeler arasında birçok problemler çözülmemiş durumdadır. Şu an dört üye ülkeden oluşan AEB'nin genişlemesi gündemdedir. Öncelikle Kırgızistan, sonra da Tacikistan'ın yakın zamanlarda AEB üyesi olacağı görüşülmüştür.

1.1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Dünya Ekonomisindeki Payı ve Yeri

AEB büyük ekonomisi ile dünya ekonomisinde önemli paya sahip olan entegrasyon oluşumu olarak sayılmaktadır. AEB'nin 2013 yılı GSYİH'si dünya GSYİH'nin %3,2'sini oluşturmuş, 2,4 trilyon dolar hacmi ile ABD, Çin, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'den sonra yedinci sıradadır¹⁰². Oysa AEB'nin aynı yıl için SAGP'ne göre GSYİH daha da yüksektir. Bu anlamda AEB 4,2 trilyon dolar hacmi ile dünyanın beşinci büyük ülkesidir. İlk sırada ABD 16,76 trilyon dolar ve %16 payı ile gelmektedir. ABD'den sonraki ikinci büyük ve ABD göstergelerine çok yaklaşan ülke de Çin'dir. Çin'i Hindistan ve Japonya izlemektedir. Japonya'dan sonraki sırayı izleyen AEB'nin payı 2013'te %4,1 olarak kaydedilmiştir. SAGP'ne göre GSYİH verileri Tablo 19'da verilmektedir.

AEB'nin 2013 yılındaki kişi başına düşen milli geliri ABD, Japonya, Kanada, Avustralya ve birçok Avrupa ülkelerinin milli gelirlerinden çoğunlukla düşük olduğu fark edilmektedir. Örneğin ABD'nin kişi başına düşen milli geliri 53,000 dolar Fransa'nın ise 44,098 dolardır. AEB ülkelerine ait kişi başına düşen milli gelir istatistiklerine göre Rusya ve Kazakistan'ın kişi başına düşen milli gelirleri sırasıyla

¹⁰² <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> (Erişim tarihi 3.5.2013)

14,591 ve 13,508 dolar ve bu iki ülke AEB'nin zengin ülkelerindedir. Belarus ve Ermenistan'ın milli geliri ise sırasıyla 7,577 ve 3,173 dolar olarak düşük seviyededir¹⁰³.

Tablo 19. AEB'nin 2013 yıl için GSYİH Satın Alma Gücü Paritesi göstergesi (mln USD)

Sıralama	Ülke/Ekonomi	GSYİH	Oran %
1	ABD	16,768,100	16,34
2	Çin	16,161,655	15,74
3	Hindistan	6,783,778	6,61
4	Japonya	4,612,630	4,49
5	AEB	4,208,475	4,10
6	Dünya	102,618,403	100

Kaynak: WB

AEB'nin sanayi üretim hacmi 2014 yılında 1,3 trilyon dolar ile dünya sanayi üretim hacminin %3,7'sine karşılık gelmektedir. AEB doğal gaz, petrol, elektrik gücü, dökme demir, çelik, kimyasal gübreler üretiminde ilk sıralarda bulunmaktadır. Örneğin 2014 yılında AEB dünya petrol üretiminde %14,6 payı ile birinci sırada bulunmuş, doğal gaz üretiminde ise %18,4 payı ile ABD'den sonra dünyadaki ikinci büyük doğal gaz üreticisi olarak kaydedilmiştir. Ağır sanayi üretiminde önemli yere sahip olan, dökme demir üretiminde AEB %4,5 payı ile dünyada Çin ve Japonya'dan sonra üçüncü sırada ve çelik üretiminde %4,5 pay ile Çin, Japonya, ABD ve Hindistan'dan sonra beşinci sırada bulunmaktadır. Dünya kimyasal gübre üretimi sanayisinde ise AEB %10,8 pay ile dünyadaki ikinci büyük üreticidir. Dünya tarımsal üretiminde AEB'nin payı %5,5'tir. Tarım ürünleri üretimi hacmi ise 144,1 milyar dolar olmuştur¹⁰⁴.

Büyük enerji kaynaklarına sahip olan AEB'nin dünya ekonomisindeki enerji kaynakları üretimi ve tüketiminde de önemi ve yeri oldukça büyüktür. 2012 yılında dünya petrol üretiminde Suudi Arabistan'ın ve ABD payları %13,3 ve %9,6'yı oluştururken AEB'nin payı yaklaşık %15'i ile ilk sırada yer almaktadır. Petrol tüketiminde ise AEB ülkeleri, ABD, Çin ve Japonya'dan sonra dördüncü büyük tüketicidir. ABD'nin petrol tüketimindeki payı yaklaşık %20 iken Çin'in %12,

¹⁰³ <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29> (Erişim tarihi: 23.06.2015)

¹⁰⁴ <http://www.eaeunion.org/#about> (Erişim tarihi: 04.05.2015)

Japonya'nın %5,3 ve AEB'nin payı %4'ü aşmaktadır. Dünyadaki doğal gaz üretiminde AEB geleneksel olarak önde bulunmaktadır. Burada AEB dünya doğal gaz üretiminde %20,4 pay alan ABD'den sonra ikinci büyük üreticidir ve %18,2 pay almaktadır. Doğal gaz tüketiminde ise %13,4 payı ile ABD'den sonra ikinci tüketici konumundadır¹⁰⁵.

Dünyadaki toplam rezervler bakımından AEB ülkeleri büyük paya sahip olan ülkeler arasındadır. Örneğin 2013 yılında 543 milyar dolarlık rezervleri ile Çin, Japonya ve Suudi Arabistan sonra dördüncü sırada yer almıştır. Burada Çin'in rezervleri 3,88 trilyon dolar, Japonya'nın 1,26 trilyon dolar ve Suudi Arabistan'ın rezervleri ise 737 milyar dolardır¹⁰⁶.

1.2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Güncel Sorunları

Dünya politik sisteminde son gelişmeler, özellikle Kırım'ın referandum ile Rusya'ya geçmesi nedeniyle Rusya ile Batı ülkeleri ilişkilerinde sertleşme yaşanması ve ambargolar uygulanmaya başlaması, dünya petrol fiyatlarının inmesi ve dünya ekonomisinin yavaşlanması AEB ülkelerinin ekonomisini de etkilemeye devam etmektedir. Bugünlerde AEB'nde ekonomik problemler öne çıkmış durumdadır.

AEB'nin önemli ekonomileri arasında yer alan Rusya ve Kazakistan'ın başlıca gelirleri çoğunlukla petrol satışından elde edilmekte olup, bu ülkelerin bütçe gelirleri ve ekonomisi petrol fiyatlarına bağlıdır. Son aylarda petrol fiyatlarındaki düşüşler bu iki ülkenin ekonomisine büyük zarar vermeye devam etmekte ve AEB'ne üye ülkelerin ekonomisine yansımaktadır. Buna ek olarak Batı ülkelerinin Rusya'ya karşı ambargo uygulaması ve Rusya'nın Batı ülkelerine karşılıklı olarak ambargo uygulaması ülkelerin politik ilişkilerine zarar vermekle kalmayıp, ticaretin ve yatırım akışlarının azalmasına neden olmaktadır.

¹⁰⁵ http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf (Erişim tarihi: 24.02.2015)

¹⁰⁶ <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD> (Erişim tarihi: 25.02.2015)

Petrol fiyatlarının inmesi ve ambargo nedeniyle AEB ekonomisi özellikle de Rusya ekonomisinin kayıpları milyarlarca dolar olarak belirlenmektedir. Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in 27 Nisan 2015 tarihindeki St. Petersburg'daki Milletvekilleri Konseyi toplantısındaki konuşmasında Rusya'nın petrol fiyatlarının inmesi nedeniyle alamadığı tutar, toplam 500 milyar dolarda 160 milyar dolar olduğunu açıklanmıştır¹⁰⁷. Rusya Maliye Bakanı Siluanov tarafından da verilen bilgilere göre Rusya'nın toplam kaybı 200 milyar dolar, ambargo nedeniyle olan kaybı 40-50 milyar dolar civarında ve 2014 yılındaki net sermaye çıkışı ise MB'nın beklentilerden daha büyük olarak 150 milyar doları aşmıştır¹⁰⁸. Tabi olumsuz gelişmeler sadece Rusya ekonomisine zarar vermekle kalmayıp Rusya ile ilişkileri kuvvetli olan diğer tüm AEB üye ülkeleri ekonomilerine yansımaktadır. Kazakistan'ın da petrol satışından elde ettiği gelirler azalmıştır.

Kayıplar ile beraber AEB ülkelerinin devalüasyona gitmeleri, AEB üye ülkelerinin ekonomilerinde istikrarsızlığa yol açacaktır. Rus rublesi 2014 yılında Ukrayna milli parasından sonraki ikinci zayıf dünya parası olarak kaydedilmiş ve dolara göre düşme oranı %39'a ulaşmıştır. AEB'nin diğer üyesi Kazakistan parasının dolara göre düşme oranının aynı yılda %15 olduğu¹⁰⁹ ve 2015 yıl için dünyada dolara göre ilk sırada ciddi düşmelerin Post-Sovyet bölgesinde olduğu¹¹⁰ dikkate alındığında AEB ekonomisinde ciddi sorunların olduğu ortaya çıkmaktadır.

AEB üye ülkeleri için diğer bir ekonomik problem ise AEB üye ülkelerinin ekonomik büyümelerinin yavaşlamasıdır. Tablo 7'den hatırlanacağı gibi, 2014 yılı için verilen istatistiki verilerde AEB ülkelerinden sadece Belarus'ta ekonomik büyüme olduğu görülmüştür. Örneğin Rusya'nın GSYİH'nın büyüme oranı 2013 yılında önceki yıla göre %101,3 olmuştur; 2014 yılında %100,6 olmuştur. Kazakistan'ın büyüme oranı 2013 yılında %106 iken 2014 yılında %104,3'e gerilemiştir. Büyüme oranlarında

¹⁰⁷ <http://sobesednik.ru/politika/20150427-putin-povedal-skolko-ekonomika-rf-poteryala-iz-za-sankciy> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

¹⁰⁸ <http://top.rbc.ru/economics/30/01/2015/54caa4e29a7947a87ff5ba45> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

¹⁰⁹ <http://www.vestifinance.ru/infographics/4835> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

¹¹⁰ <http://www.bloomberg.com/news/videos/2015-03-11/the-world-s-four-worst-performing-currencies> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

gelişme yaşanan Belarus'un 2013 yılındaki GSYİH büyüme oranı %101 iken 2014 yılında %101,6 olarak çok az büyüdüğü görülmektedir.

Diğer ekonomik problem ise AEB ülkelerinin hem dış ticaretinin hem iç ticaretinin azalmasıdır. AEB kendi üye ülkelerinin arasında olan ticaretin azalması önemli bir problemdir. Tablo 3'den hatırlanacağı gibi, AEB ülkelerinin kendi aralarında olan ihracatı 2012 yılında 64 milyon dolar iken 2013 yılında 60 milyon dolara, 2014 yılında 55 milyon dolara inmiştir. Bu durum AEB ülkeleri arasındaki ticaretin büyümesi için görüşmelerin yapılması gerekliliği göstermektedir.

Batı ülkelerinin uyguladıkları ambargolar nedeniyle de AEB üye ülkelerinin dış ticaret ilişkilerinde de sorunlar görülmektedir. Bu durum özellikle Kazakistan ve Belarus'un Batı ülkelerinden Rusya'nın ambargosunda olan ürünleri almaya devam etmeleri ve Rusya'nın o malları kendi pazarından geçirmek istemediğinden kaynaklanmaktadır¹¹¹.

Sonuç olarak AEB ülkeleri tarafından bugünlerde ekonomik büyümenin yavaşlaması, milli para kurlarının zayıflanması, iç ticaretinin azalması, ambargo ve petrol fiyatlarının düşmesinden dolayı güncel ekonomik sorunlar yaşanmaktadır.

1.3. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Genişleme Çabaları

AEB'nin başka ekonomik birlikler gibi ekonomisini iyileştirmek için genişlemesi mümkündür. AEB Kuruluşu Anlaşması'nın 108. Maddesinde AEB amaçlarını ve ilkelerini destekleyen ve kabul eden her ülkenin birliğe başvurarak üye olabilme hakkı olduğu belirlenmiştir.

İlk başta Belarus, Kazakistan ve Rusya gibi üç başlıca ülke tarafından kurulmuş olan AEB, ilk genişlemesini Ermenistan'ı üye olarak kabul etmekle yapmıştır. Ermenistan'ın tam üyelik anlaşması 9 Ekim 2014'te imzalanmış ve Anlaşma, Ocak 2015'te yürürlüğe

¹¹¹ M. Kmetko ve M. Bikar (2015). The Economic Development in countries created the Euroasian Economic Union. *International Journal of Science Commerce and Humanities Dergisi*, 3 (2), s. 100.

girmiştir. Böylece Ermenistan bugünlerde AEB'ne üyeliğe ilk defa başvuruda bulunan ve başvurusu kabul edilmiş ülke olmuştur¹¹².

AEB'ne üyeliğe başvuran diğer bir ülke de Kırgızistan'dır. Kırgızistan'ın AEB ülkeleri ile ilişkisi Ermenistan'dan daha farklıdır. Çünkü Kırgızistan AET'ne üyedir. Kırgızistan AET çerçevesinde serbest ticaret rejimine katılmış ve GB ile TES Anlaşması'na nedeniyle AEB entegrasyon aşamasının aktif bir üyesi olmuştur.

Kırgızistan AEB'ne Üyelik Anlaşmasını Aralık 2014'te imzalamıştır. Ama Kırgızistan'ın AEB'ne tam üyeliğe geçmesi, yani ilk yıllar için kolaylık sağlayacak özel tercihlerin tanınması ve sınırların açılması yapıldıktan sonra 2015 Temmuz ayına beklenmektedir.

AEB için üye olabilecek diğer bir potansiyel ülke de Tacikistan'dır. Tacikistan'ın resmi olarak AEB'ye üyelik için başvurusu bulunmamakta ama Tacikistan'ın AEB'nden önceki AET'ndeki entegrasyon aşamalarına aktif rol aldığı ve bir çok alanlarda AEB ilişkilerininin yüksek olmasından dolayı bu ihtimalin büyük olduğu görülmektedir.

Moldova, Özbekistan ve diğer BDT'na üye ülkelerin yakın zamanda üye olacakları söz konusu olmasa bile, gelecekte, AEB genişledikçe ve güç aldıkça bu ülkelerinde üye olmaları kaçınılmazdır.

Bu arada AEB'nin BDT dışı ülkeler ile görüşmeleri devam etmektedir. Görüşmeler AEB kurulmasından önce başlamış ve 2011-2012 yıllarında Yeni Zelanda, Vietnam ve ASEAN'a üye ülkeleri ile STB kurulması hakkında görülmüştür. Ticaret Anlaşması imzalanması için görüşmeler Norveç, İsviçre, İzlanda ve Lihtenştayn'i kapsayan EFTA ve İsrail ile yapılmıştır. Ayrıca ABD ve Hindistan gibi büyük pazarlara sahip ülkeler ile de STB kurulması görülmüştür. Ancak bazı siyasi sorunlar nedeniyle bu ülkelerin bazıları AEB ile STB kurulması görüşmelerini durdurmuş durumdadır¹¹³.

¹¹² <http://commonsplace.eu/rus/links/6/id3148> (Erişim tarihi: 02.05.2015)

¹¹³ A. Knobel (2015). Evraziyskiy ekonomiçeskiy soyuz: perspektivi razvitiya i vozmocnie prepyatstvia. *Voprosi Ekonomiki Dergisi* 3, s.93-94.

AEB'nin Vietnam ile 2015 yılında STB anlaşması yapması öngörülmektedir. Ayrıca Mısır ile de STB kurulması için görüşmeler yapılması söz konusu olmuştur¹¹⁴. Böylece AEB ülkelerinin genişlemesine bakıldığında AEB'nin birçok ülkeler ile STB kurmak için görüşmeleri devam etmekte olup yakın zamanda AEB ülkeleri ile STB anlaşması yapan Vietnam gibi ülkeler olacağı tahmin edilmektedir.

1.4. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Geleceği

AEB'nin geleceği birleşmede büyük pazara ve zengin doğal kaynaklara sahip olan Rusya ile belirlenmektedir. Rusya ekonomisi AEB'nin SAGP'ne göre GSYİH'sının %85'ini oluşturmakla birleşmedeki en büyük ekonomiye sahip üye ülkedir. Yüksek gelirler getiren petrol ve gaz üretim ve satışında da Rusya'nın AEB'nin toplamdaki üretim ve satış payı %80'den fazlasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Rusya pazarı 140 milyondan fazla nüfusu ile satın alım gücü yüksek olan müşterilere sahip AEB'ndeki tek büyük pazar sayılmaktadır. Lojistik ve ulaşım bakımından AEB ülkeleri kendi arasında ve üçüncü ülkeler ile ihracat ve ithalatı genellikle Rusya'dan geçmektedir. Böylece AEB'nin geleceği Rusya'nın önündeki fırsatlarını kendi ve üye ülkeler için ne kadar efektif kullanacağına göre değişeceği söz konusudur¹¹⁵.

Tarım, ulaşım ve parasal politikaların uyumlaştırılması ve yürütülmeye girmesi ekonomik birleşme anlamında tek çatı altında bulunan AEB'nin üye ülkeleri için başka üçüncü ülkeler ile daha da efektif ve kazançlı ticaret yapabilme imkânını sunacaktır. Bu durum özellikle AEB'nin komşusu olarak yer alan hem pazar hem de üretim olarak potansiyeli büyük Çin'i harekete geçirebilecektir. Hindistan ve Pakistan da zaman içinde AEB'ne katılmayı düşünebilecek diğer ülkeler arasındadır¹¹⁶.

Bugünlerde hem Batı ülkeleri hem de Rusya tarafından uygulanan karşılıklı ambargoların devam etmesi AEB'nin şu anki ekonomik durumuna zarar vermekte olup

¹¹⁴ <http://www.vedomosti.ru/economics/news/2015/04/08/medvedev-predlozhit-tailandu-podumat-osozdani-zoni-svobodnoi-torgovli-s-eaes> (Erişim tarihi: 17.05.2015)

¹¹⁵ Ministerstvo Yustitsii RK [MYRK] (2015). *Pravovye aspekti sovremennih integratsionnih obedineniy s uçastiem Respubliki Kazahstan*. Astana, s. 57.

¹¹⁶ Kmetko ve Bikar (2015), s. 101.

geleceğine yansiyacaktır. Özellikle de AEB'nin başarılı olabilmesi AB ile olan ilişkilerinin iyi olmasını gerektirmektedir¹¹⁷.

AB'nin önemi AEB için özellikle AEB'nin büyük ekonomileri olan Rusya ve Kazakistan için oldukça büyüktür. AB hem Kazakistan'ın hem de Rusya'nın büyük ticari ve ekonomik ortaklarından biri olarak sayılmaktadır. AB'nin gelişmiş ve potansiyeli büyük pazarı dikkate alındığında iki birleşme arasındaki ilişkilerin daha da kuvvetli olarak karşılıklı gelirler getirebileceğini ortaya çıkmaktadır.

AB, AEB ülkelerinin ekonomisinin yeniden sanayileşmesinde ve yapılandırılmasında gerekli teknoloji ve yatırıma sahip olan ülkelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla AB'den AEB'ye bu alanlara yönelik yatırımlar olabilir. AEB ise AB'nin hammadde ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, böylelikle, AB şirketleri için yeni pazar olabilmektedir¹¹⁸.

AEB ülkelerinin küresel rekabet gücüne ulaşabilmeleri için yeniden sanayileşme sürecini geçirmeleri gerekmektedir. Sanayileşmenin hızla sürmesi ülkelerin entegrasyon süreçlerine hız vermekte olup, geleceğine iyi yönden yansiyacaktır. Özellikle de sanayileşme için ortak çözüm bularak harekete geçmeleri üye ülke ekonomilerinin kalkınmasına neden olabilecektir¹¹⁹.

Enerjide dünya lideri olan AEB'nin ekonomisi için çok umut verici alan doğal olarak enerji alanıdır ve bu alandaki gelişmelerin meydana gelmesi AEB ekonomisinin geleceğini önemli derecede etkileyecektir. Aslında bu adımlar AEB tarafından yapılmakta olup, AEB birleşme bölgesinde yasal olarak ortak enerji pazarı kurulmasını amaçlamaktadır. Ortak enerji pazarının kurulması hem AEB ülkeleri için transit problemlerini yok edecek, hem de enerji kaynaklardan yararlanan ülkeler için de güven yaratarak katılımcılara fayda sağlayacaktır¹²⁰.

¹¹⁷ N. Ziyadullaev (2015). Natsionalnie prioriteti i perspektivi Evraziyskogo ekonomičeskogo soyuza v usloviah integratsii i globalnoi stabilnosti. *Natsionalnie İnteresi: Prioriteti i Bezopasnost Dergisi*, 15 (300), s. 13.

¹¹⁸ Ziyadullaev (2015), s. 15.

¹¹⁹ V. Bainev ve V. Vinnik (2014). İntegratsionnaya strategiya razvitia promışlennogo kompleksa stran Tamocennogo Soyuza i Edinogo Ekonomičeskogo prostranstva. *Novaya Ekonomika Dergisi*, 2 (64), s. 14.

¹²⁰ Kmetko ve Bikar (2015), s. 101.

AEB ekonomisinin geleceği ulaşım ve lojistik bakımından oldukça parlak olduğu söylenebilmektedir. Burada AEB ülkeleri Asya ve Avrupa ülkeleri için sadece enerji kaynakları üreten ve transit yapan ülkeler olarak kalmayıp konum ve ulaşım özelliği ile Asya ve Avrupa ülkelerini birleştiren köprü olabilecektir¹²¹.

Ayrıca üye ülkelerin ulusal mevzuatlarını AEB formatına layık uyumlaştırmaları ve ekonomik alandaki kararları uluslararası olarak almaları, üye ülkelerin önceden yaptıkları ikili ticaret anlaşmalarından daha da avantajlı olarak, birleşme bölgesindeki ekonomik ilişkilerine istikrar getirecektir¹²².

Ancak dünya petrol piyasasında petrol fiyatlarının 2014 yılından itibaren %50'den fazla oranda düşmesi ihracat ve ulusal gelirlerinde petrol payı ağırlıklı olan Rusya ve Kazakistan ekonomileri için olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu durum özel olarak Avrasya birleşme sürecinin aktif olarak yürütülmesine ya da petrol fiyatları 40 doların altına indiği durumda AEB'nin işlevine kötü yönden yansıtacağı belirlenmektedir¹²³.

Rusya'ya karşı yürütülen ambargolara karşı AEB'nin başka üye ülkelerinin özellikle Belarus ve Kazakistan'ın Rusya ile birleşme çerçevesinde ortak politikalara geçmemeleri AEB'nin geleceğine mutlaka yansıtacaktır. Burada Rusya'nın ambargo uyguladığı ülkelerinin mallarını Belarus veya Kazakistan gibi başka üye ülkelerin AEB'ndeki GB fırsatlarından yararlanarak Rusya'nın pazarına gönderebilmesi söz konusudur. Bu durum üye ülkeler arasında güvensizliği artırarak gümrük kontrolü uygulaması getirebilir.

2. Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Geleceği

Bugünlerde AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin dinamik olarak arttığı söylenebilir. Ülkelerin ticaret göstergeleri de bunu kanıtlanmaktadır. Örneğin 2000 yılında AEB ve Türkiye'nin dış ticaret hacmi yaklaşık 5 milyar dolar olarak belirlenmiş, 2005 yılında 15

¹²¹ S. Lipina (2014). Evraziyskie integratsionnie ekonomičeskie protsessi: Vozmojnosti rosta. *Jurnal Pravovih i Ekonomičeskih İssledovaniy Dergisi* 4, s. 23.

¹²² A. Skriba (2014). Vizovı i perspektivi evraziyskoy integratsii posle ukrainskogo krizisa. *Vestnik Mecdunarodnih Organizatsiy Dergisi*, 9 (3), s. 100.

¹²³ Belarusian Institute for Strategic Studies [BISS] (2015). *Evraziyskoe Obozrenie*. Minsk, s. 5-6.

milyar doları aşmış, 2010 yılında 28 milyar dolar, 2014 yılında ise 35 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 8, 10, 11;). Tabi AEB ve Türkiye ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesi ve dünya ekonomisinin olumlu yönden kalkınmaya devam etmesi durumunda bu rakamların daha da yükseleceği beklenmektedir.

AEB ülkeleri arasında Türkiye'nin büyük dış ticaret ortağı olan ülke Rusya'dır. 2000 yılında 4,5 milyar doları oluşturan Türkiye ve Rusya'nın ticaret hacmi gittikçe artış göstermeye devam etmiş ve 2014 yılında 31 milyar doları aşmıştır (Tablo 8). Perspektifte yani 2020 yılına kadar Rusya ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin 100 milyar dolara ulaştırılması amaçlanmıştır¹²⁴.

Özellikle AEB ve Türkiye ikili ekonomik ilişkilerinin temelini enerji ilişkileri oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olması ve AEB'nin özellikle Rusya ve Kazakistan'ın enerji kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bağımlılık özellikle doğal gaz ithalatında fark edilmektedir. Örneğin Türkiye, Rusya'nın Avrupa'daki Almanya'dan sonraki ikinci büyük doğal gaz ithalatçısıdır. Türkiye doğal gaz piyasasında ise Rusya önde gelmektedir.

Enerji kaynakları kullanımında son 10 yılda gelişmiş ülkelerin taleplerinin azaldığı fark edildiği halde, gelişmekte olan ülkelere talepler artış göstermeye devam etmektedir¹²⁵. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin son yıllardaki nüfusunun sürekli artış göstermesi ve ekonomik kalkınmaya devam etmesi gibi nedenler, Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan taleplerini artırmaya devam etmektedir. Dolayısıyla enerji alanının ülkelerin ilişkilerinde en perspektifli alan olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Rusya'nın Karadeniz üzerinden Bulgaristan'a geçip Bulgaristan ile de başka Avrupa ülkelerine doğal gaz ulaştırmayı amaçlayan South Stream (Güney Akım) boru hattı projesini iptal etmesi ve onun yerine Turkish Stream (Türk Akımı) boru hattı projesini Türkiye ile beraber kabul etmesi iki ülkeye gelecekte fayda sağlayacaktır. Üzerinden 63

¹²⁴ http://www.gazeta.ru/business/news/2014/12/01/n_6701949.shtml (Erişim tarihi: 22.05.2015)

¹²⁵ A. İvanov ve İ. Matveev (2015). Mirovoi rınok energoresursoy: segodnya I vçera. *Rossiyskiy Vneşneekonomičeskiy Vestnik Dergisi* 4, s.5.

milyar metreküp doğal gaz akımı yapılması amaçlanan boru hattı projesinin gerçekleşmesi durumunda Türkiye'nin kesintisiz gaz alımı yapabileceği ve artan gaz taleplerinin karşıyalabilecek Rusya'nun ise boru hattı ile Balkan ülkelerine de doğal gaz ihraç edebileceği görülmektedir¹²⁶.

Rus-Türk enerji ilişkilerinin geleceği iki ülkenin siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerinin durumuna, Batı ülkelerinin etkilerine ve Ukrayna ile geçen gaz boru hattının işleve hangi düzeyde devam edip etmeyeceğine bağlıdır. İki ülkenin giderek gelişen siyasi, ticari ve ekonomik ilişkileri ile Türkiye'nin Batı ülkelerinden bağımsız dış politika yürütmesi Rus-Türk ilişkilerine özellikle de iki ülkenin enerji ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır¹²⁷.

Dış politikasında üye olmak amacıyla AB'ne özel bir yer ayıran Türkiye için Rusya ile enerji ilişkileri perspektifi Türkiye'yi enerji merkezine dönüştürebilir ve bu durum AB'nin Türkiye'yi üye olarak kabul etmesini kolaylaştırabilir¹²⁸. Enerji merkezi olma durumunda Türkiye ekonomik yönden de gelişmesini sağlayabilir.

Türkiye ve AEB ilişkilerinin geleceğine iyi yönden yansiyacak olan bir diğer proje de Türkiye'deki Akkuyu nükleer santral projesidir. Rus-Türk İş Konseyi başkanı A. Palankoev bu birleşik projeyi asrın projesi olarak adlandırarak projenin iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun süreli geleceğini etkileyeceğini vurgulamış, Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı en büyük yatırımı olduğunu belirtmiştir¹²⁹. Dolayısıyla bu projenin Rusya ve Türkiye ekonomik ilişkilerini yeni seviyeye götürdüğü söylenebilmektedir.

Ham petrol ithalatında ise Türkiye tarafından farklılaştırma stratejisinin etkili olarak uygulandığı fark edilmektedir. Örneğin 2006 yılında Türkiye'nin ithalatında AEB'nin payı %29 olarak belirlenmiş ve bunu sadece Rusya'dan yapılan ham petrol ithalatı oturmuştur. 2013 yılında %16 olarak gerçekleşen Türkiye'nin ham petrol ithalatındaki

¹²⁶ J. Henderson (2015). Russia's changing gaz relationship with Europe. *Russian Analytical Digest*, s. 4. <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/RAD-163-2-6.pdf> (Erişim tarihi: 25.06.2015)

¹²⁷ R. Şangaraev (2014). Vzaimodeystvie Rossii i Turtsii v sfere energetiki. *Ecegodnik IMİ pri MGİMO, MID Rossii Dergisi*, 27, s. 244.

¹²⁸ U. Tomilova. Problemi, perspektivi energetičeskogo sotrudničestva Rossii i Turtsii v kontekste ih geopolitičeskih interesov. <http://www.lib.csu.ru/vch/178/014.pdf> (Erişim tarihi: 22.05.2015)

¹²⁹ <http://council.gov.ru/press-center/news/43913/> (Erişim tarihi: 22.05.2015)

AEB'nin payının yarısı Kazakistan'a ve diğer yarısı da Rusya'ya aittir (Tablo 18). Farklılaştırma stratejisinin uygulanmasıyla Türkiye ve AEB ilişkilerinin geleceği, Türkiye'nin AEB üyesi Kazakistan'dan ham petrol ithalatını artırması ve Rusya'dan ham petrol ithalatına devam etmesiyle olumlu yönde gelişir ve bu ilişkiler uzun süreli olabilir.

Türkiye için son yıllardaki hem geleneksel hem de perspektifli alan AEB ülkeleri ile olan turizm ilişkileridir. Son yıllarda Türkiye'ye gelen AEB kökenli turist sayısı artış göstermektedir. Örneğin 2000 yılında Belarus'tan 9 bin, Kazakistan'tan 38 bin, Rusya'dan 676 bin turist turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 2007 yılında ise Belarus'tan gelen turist sayısı 106 bine, Kazak turist sayısı 195 bine Rus turist sayısı ise yaklaşık 2,5 milyona'a ulaşmıştır. 2013'te ise bu rakamlar Belarus için 200 bini, Kazakistan için 425 bini ve Rusya için de 4,2 milyona karşılık gelmektedir¹³⁰.

Böylece AEB ülkeleri özellikle de Rusya, Türkiye için önemli sayıda turist gönderen potansiyel ülkeler olarak sayılmaktadır. Ayrıca Batı ülkelerinin Rusya'ya karşı ambargolar süreci devam ettiği sürece AEB ülkelerinden Türkiye'yi tercih eden turist sayısının daha da artacağı tahmin edilmektedir.

¹³⁰ <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (Erişim Tarihi: 22.05.2015)

Sonuç

Sovyetlerin dağılması eski Sovyet ülkelerini dezentegrasyona itmesine rağmen, Sovyetlerin kurulmuş bir bütün ekonomik ve ulaşım sisteminin var olması ve ülkelerin bundan yararlanmak istemeleri ekonomik entegrasyon görüşmelerini başlatmalarına neden olmuştur. SSCB'ndeki ülkeleri birleştirecek olan ilk anlaşma Ekonomik Birlik hakkında anlaşma olup, anlaşma SSCB'ne üye olan 13 ülke tarafından imzalanmıştır. Ancak bazı ülkelerin siyasi görüşlerinin farklı olması nedeniyle özellikle Rusya'dan uzaklaşmak istemeleri bu projenin tam olarak gerçekleşmesine engel olmuştur. Dolayısıyla SSCB'ne üye olan ülkeler ayrı ayrı olarak ekonomik birleşmeye yönelmişlerdir.

AEB'nin temeli belli bir anlaşmaya yerine pek çok anlaşmaya dayanır. Bu anlaşmalar: Rusya ve Belarus tarafından yapılan Gümrük Birliği anlaşması, Belarus, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Rusya tarafından yapılan Gümrük Birliği anlaşması, Belarus, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Rusya tarafından yapılan Avrasya Ekonomik Topluluğu kuruluşu anlaşması, Belarus, Kazakistan ve Rusya tarafından yapılan Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Saha anlaşmasıdır. Dolayısıyla Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasında aktif rol oynayan ülkeler de Rusya, Kazakistan ve Belarus'tur. AEB'nin kuruluş fikri de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e aittir.

Bugünlerde SSCB bölgesindeki en etkili ekonomik birleşme AEB'dir. Ancak AEB'nin tam potansiyeli ile çalışmasına bazı sorunlar engel olmaktadır. Bunun bir nedeni Rusya'nın Batı ülkeleri ile soğuk ilişkilere girmesiyle ilgili ambargolar, diğeri de petrol fiyatının %50'den fazla orana inmesidir. Daha henüz yeni sanayileşme reformlarını sürdüremeyen ve sadece hammadde mallarını ihracat etmek ile özellikle enerji ürünlerini ihracat etmek ile başlıca gelir elde eden ekonomiler için petrol fiyatlarının bir anda inmesi gelirlerin azalması, ticaretin azalması, ülkelerin devalüasyona gitmeleri, ekonomilerin küçülmeleri gibi bir çok sorunlara yol açmıştır. Ayrıca Batı ülkelerine karşı Rusya'nın izlediği ambargoları Avrasya Ekonomik Birliği'nin diğer üyelerinin desteklememeleri ve onlara karşı ortak ekonomik ve gümrük politikaları izlememeleri

Rusya ve diğer AEB üye ülkeleri arasında ticaret sorununu yaratmaktadır. Burada söz konusu üye ülkeler arası güvenin sınırlı olmasıdır.

Blok içi ticaretin azalması da krize giren Avrasya Ekonomik Birliği üye ülkelerinin arasında da ticaret krize başladığını göstermektedir. Özellikle ülkelerin ticaretinin önemli bölümünü petrol ürünlerinin oluşturması (Rusya, Kazakistan) blok içi ticaretin azalmasına sebep olan nedenlerin biri olarak sayılmaktadır.

AEB hem içsel hem de dışsal sorunlar yaşamasına rağmen Post-Sovyet bölgesindeki en perspektifli ekonomik birleşme olarak sayılmaktadır. Burada AEB'nin geleceği onun büyük ekonomi ve pazara sahip olması, dünyada az sayıdaki en büyük enerji liderlerinden bir tanesi olması ve lojistik ve ulaşım bakımından Çin ve diğer Asya ekonomilerinin Avrupa ülkeleri ile ulaştırabilme potansiyeli olduğu gibi özelliklere sahip olması ile kanıtlanmaktadır. Böylece Avrasya Ekonomik Birliği'nin yakın zamanda büyük pazara sahip olabilecek birlik olabileceği öngörülmektedir.

Ancak AEB'nin geleceğinin parlak olması belli bir ölçüde AB ile olan ilişkilerinin iyileşmesine bağlıdır. Çünkü yaşanan sorunlara rağmen Avrupa Birliği, Avrasya Ekonomik Birliği'nin büyük ticaret ortaklarından biri olarak devam etmektedir. AB, AEB'ne gerek yatırım gerekse teknoloji verebilecek potansiyele sahiptir. Diğer önemli faktör de üye ülkelerin yeni sanayilleşme reformlarını ne kadar hızlı ve etkili yapabileceklerine bağlıdır.

AB dış politikasındaki gibi AEB dış politikasında da genişlemenin önemli olduğu fark edilmektedir. AEB'nin kurucu üyeleri AEB olarak kurulduktan sonra da önce de AEB'ne üye olmak isteyen ülkeler ile görüşmeleri sürdürmüşler ve sürdürmektedirler. Görüşmelerin ilk sonuçlarından biri Ermenistan ve Kırgızistan'ı üyeliğe kabul etme kararıdır ve Ermenistan Avrasya Ekonomik Birliği'ne tam üye olarak kabul edilmiştir. Diğer üçüncü ülkeler ile de görüşmeler yapılmakta olup potansiyel üye olarak Tacikistan, Özbekistan gibi ülkeler belirlenmektedir. AEB bazı üçüncü ülkeler ile STB anlaşması yapmak niyetinde bulunmuş ve yakın gelecekte AEB ile ilk Serbest Ticaret Bölge anlaşmasını yapan ülkenin de Vietnam olacağı beklenmektedir. Batı dünyası ile

soğuk ilişkilerin bazı Batı ülkeleri ile planlanmaya devam eden Serbest Ticaret Bölge anlaşması görüşmelerine engel olduğu belirlenmektedir.

AEB üye ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri dinamik olarak gelişmektedir. Hızlı gelişmeler özellikle enerji, sanayi, tekstil ve tarım ürünleri ticaretinde fark edilmektedir.

Rusya ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin temelini doğal gaz ve ham petrol ticareti oluşturmaktadır. Türkiye, Rusya'nın Avrupa'daki Almanya'dan sonraki ikinci büyük doğal gaz ithalatçısı olarak sayılmaktadır. Ham petrol ithalatında ise son yıllarda Rusya'nın payı düşmesine rağmen, hala önemli paya sahip olduğu fark edilmektedir. Rusya da Türkiye'den genellikle sanayi ve tarım ürünleri ithal etmektedir.

Son yıllarda Türkiye'ye ham petrol ihracatı artış veren ülke de Kazakistan'dır. Kazakistan'ın da Türkiye'ye olan ihracatını genellikle petrol ürünleri oluşturmaktadır. Tekstil ve sanayi ürünlerini ihraç eden Türkiye'nin payının Kazakistan dış ticaretinde artmaya devam edeceği beklenmektedir.

AEB ve Türkiye'nin yatırım ilişkileri de gelişmeye devam eden bir alan olarak sayılmaktadır. Türkiye'nin AEB ülkelerinde yaptığı yatırımlar bir çok alanları kapsamakta olup en büyükleri de gıda, elektronik ve elektronik endüstrisi, otomobil ve otomotiv parça üretimi, ticaret, turizm, bankacılık, tekstil, inşaat malzemeleri, iletişim gibi alanlarda yapılmaktadır. Özellikle Türkiye'nin müteahhitlik hizmetlerinin büyük kısmı AEB ülkelerine gelmekte olup yıldan yıla üstlenilen projelerin sayısının çoğalması fark edilmektedir. AEB tarafından da Türkiye'ye gönderilen yatırımlar eğitim, inşaat, turizm, taşımacılık, ulaşım, sağlık işleri ve sosyal hizmetler, imalat, madencilik, gayrimenkul, basım ve yayım, posta ve telekomünikasyon gibi çeşitli sektörleri kapsamaktadır. Bunlardan turizm, madencilik, inşaat ve gayrimenkul gibi alanlar önde gelen yatırım alanlarıdır.

Bugünlerde AEB ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin en perspektifli alanı enerji kaynakları ilişkileri alanı sayılmaktadır. Burada AEB ülkelerinin Türkiye'nin enerji

ihtiyaçlarını karşıyabilecek potansiyele sahip olmaları ve Türkiye'nin de bir müşteri olarak artan taleplerde bulunduğu dikkati çekmektedir. Özellikle de Türkiye'nin kendi enerji bağımsızlığını gidermek amacıyla gerçekleştirecek nükleer santral kuruluşunu Rusya tarafından desteklenecek olması ve Türkiye'nin de Rusya'nın Avrupa'ya giden gaz boru hattı projesini desteklemesi ülkelerin uzun dönem ekonomik ilişkiler kuracağının mesajını vermektedir.

Kaynakça

- Artyugin, V. (2015). Perspektivı razvıtia EAES v usloviyah ekonomičeskogo krızisa. *Evraziyskoe Obozrenie Dergisi* 4, 2-12.
- Bainev, V. ve Vinnik, V. (2014). İntegratsionnaya strategıa razvıtia promıřlennogo kompleksa stran Tamocennogo Soyuza i Edinogo Ekonomičeskogo prostranstva. *Novaya Ekonomika Dergisi*, 2 (64), 6-16.
- Balassa, B. (1973). *The Theory of Economic İntegration* (4. baskı). London: George Allen & Unwin LTD.
- Barak, O. ve Doğanay, M. (2012). *Kazakistan-Rusya-Belarus Gümruk Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcılar Üzerine Etkisi. Avrasya Ekonomileri Uluslararası Konferansı'nda sunulmuş bildiri özeti.* <http://www.eecon.info/papers/397.pdf> (Erişim tarihi: 07.03.2015)
- Bayraktutan, Y. (2010). *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme* (6. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bulatov, A. (1999). *Ekonomika* (3. baskı). Moskva: Yurist.
- Carneiro, F.G. (2013). *What Promises Does the Eurasian Customs Union Hold for the Future?. The World Bank, Economic Premise* 108. <http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/EP108.pdf> (Erişim tarihi: 07.03.2015)
- EEK (2013). *Gosudartstva-çlenı Tamocennogo Soyuza i Edinogo Ekonomičeskogo Prostranstva 2005-2012*. Moskova: Sekretariat EEK.
- EEK (2014). *Evraziyskiy Ekonomičeskiy Soyuz. Voprosı i otveri. Tsifrı i faktı*. Moskova: Sekretariat EEK.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı. *Petrol Piyasası Sektör Raporu 2008*. http://www.epdk.org.tr//documents/petrol/rapor_yayın/Ppd_Rapor_Yayın_Sektor_Raporu_2008.pdf (Erişim tarihi 09.04.2015).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı. *Petrol Piyasası Sektör Raporu 2010*.

- http://www.epdk.org.tr/documents/petrol/rapor_yayin/Ppd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2010.pdf (Erişim tarihi: 09.04.2015).
- Enerji Piyasası Dzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı. *Petrol Piyasası Sektör Raporu 2013*.
- http://www.epdk.org.tr/documents/petrol/rapor_yayin/2013_Petrol_Piyasasi_Sektor_Raporu.pdf (Erişim tarihi: 09.04.2015).
- Enerji Piyasası Dzenleme Kurumu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı. *Doğal Gaz Piyasası 2013 Yılı Sektör Raporu*.
- http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Dpd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2013.pdf (Erişim tarihi: 08.04.2015)
- Ertürk, E. (1993). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonlar* (1. baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Glinkina, S. (2008). *Russian Ideas on Integration within the CIS Space. How Do They Match or Clash with EU Ideas*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Institute for World Economics Working Paper 182. <http://fakproject.hu/docs/Svetlana%20Glinkina.pdf> (Erişim tarihi: 07.03.2015)
- Golovnin, M. (2008). Problemi i Perspektivi integratsionnoy gruppı EvrAzES. *EvrAziyskaya Ekonomičeskaya İntegratsia Dergisi* 1, 27-44.
- Henderson, J. (2015). Russia's changing gaz relationship with Europe. *Russian Analytical Digest* 163. <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/RAD-163-2-6.pdf> (Erişim tarihi: 25.06.2015)
- İnstitut zakonodatelstva RK (2015). *Pravovye aspektı sovremennih integratsionnih obedineniy s uçastiem Respubliki Kazahstan*. Astana: Ministerstvo Yustitsii RK.
- İvanov, A. ve Matveev, İ. (2015). Mirovoi rınok energoresursov: segodnya I vęera. *Rossiyskiy Vneřneekonomičeskiy Vestnik Dergisi* 4, 3-23.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Karluk, S. R. (2013). *Uluslararası Ekonomi* (10. baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- KİSİ pri prezidente RK (2009). *Tamocenny Soyuz Belarusi, Kazahstana i Rossii: Sostoyanie, problemi i perspektivi*. (Ed: B. Sultanov). Almata: KİSİ pri prezidente RK.

- KİSİ pri prezidente RK (2012). *Formirovanie EEP: sostoyanie, problemi i perspektivi* (Ed: B. Sultanov). Almata: KİSİ pri prezidente RK.
- Kmetko, M. Ve Bikar, M. (2015). The Economic Development in countries created the Euroasian Economic Union. *International Journal of Science Commerce and Humanities Dergisi* 3 (2), 85-103.
- Knobel, A. (2015). Evraziyskiy ekonomicheskiy soyuz: perspektivi razvitiya i vozmochnye prepyatstvia. *Voprosi Ekonomiki Dergisi* 3, 87-108.
- Krotov, İ. (2011). Customs Union between the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation within the framework of the Eurasian Economic Community. *World Customs Journal Dergisi* 5 (2), 129-141.
- Lihachev, A. (2010). Tamocennyi Soyuz Belarusi, Rossii i Kazahstana: istoriya, sovremenniy etap i perspektivi razvitiya. *Rossiyskiy Vneshneekonomicheskiy Vestnik Dergisi*, 6, 4-23.
- Lipina, S. (2014). Evraziyskie integratsionnye ekonomicheskie protsessi: Vozmojnosti rosta. *Jurnal Pravovih i Ekonomicheskikh Issledovaniy Dergisi* 4, 15-23.
- Natsionalniy statisticheskiy komitet respubliki Belarus (2014). *Otdelnye statisticheskie pokazateli deyatelnosti organizatsiy Respubliki Belarus sozdannyh s uchastiem inostrannyh yuridicheskikh i fizicheskikh lits*. Minsk: Belarus Devlet İstatistik Kurumu Yayınları.
- Nikolayeva, İ. (2006). *Mirovaya Ekonomika* (3.baskı). Moskva: Yuniti.
- Obşestvennaya Organizatsia ‘‘Tsentr Ekonomicheskikh İssledovaniy i Razvitiya’’ (2013). *Stsenarii i Srednesroçnyy Prognoz Razvitiya Ekonomiki Ukraini: Sbornik*. (1. Bölük). Odessa: OO ‘‘TSEİR’’
- Obuhovskiy, V. (2007). Teorii mecdunarodnoy ekonomicheskoi integratsii. *Ekonomika 21 Veka Dergisi*, 1 (1), 27-47.
- Sekretariat İntegratsionnogo Komiteta Evraziyskogo Ekonomicheskogo Soobşestva (2010). *Evraziyskoe Ekonomicheskoe Soobşestvo 2000-2009*. Moskova: Sekretariat EEK
- Seyitkasimov G. (2006). Problemi konkurentosposobnosti v sovremennoy ekonomike. *Problemi Sovremennoy Ekonomiki Dergisi*, 3 (4). s. 19-20.

- <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1077> (Erişim tarihi: 08.03.2015)
- Seyitkasimov, G. (2006). Problemi konkurentosposobnosti v sovremennoy ekonomike. *Problemi Sovremennoy Ekonomiki Dergisi* ¾ (19/20). <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1077> (Erişim tarihi: 08.03.2015)
- Simon, Jr. (2010). On the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. *Economic Annals Dergisi* 184 (1), 7-28.
- Skriba, A. (2014). Vizovı i perspektivı evraziyskoy integratsii posle ukrainskogo krizisa. *Vestnik Mecdunarodnih Organizatsiy Dergisi*, 9 (3), 96-111.
- Suzdaltsev, A. (2010). Tamojennyi Soyuz Evrases: slojnyı start. *Mejdunarodnaya Ekonomiçeskaya İntegratsia Dergisi*, 4, 38-44.
- Şangaraev, R. (2014). Vzaimodeystvie Rossii I Turtsii v sfere energetiki. *Ecegodnik İMİ pri MGİMO Dergisi* 1, 241-251.
- Şanlı, B. (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin olabilirliği. *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 13-30.
- Viner, J. (1961). *The Customs Union İssue* (Copyright 1950). New York: Garnegie Endowment for International Peace.
- Vymyatnina, U. ve Antonova, D. (2014). *Creating a Eurasian Union*. New York: St. Martin's Press LLC.
- Ziyadullaev, N. (2015). Natsionalne prioriteti i perspektivı Evraziyskogo ekonomiçeskogo soyuza v usloviah integratsii i globalnoi stabilnosti. *Natsionalne İnteresi: Prioriteti i Bezopasnost Dergisi*, 15 (300), 2-19.

İnternet kaynakları

- <http://antalyatoday.ru/news/antalya-5472.html> (Erişim tarihi: 11.04.2015)
- <http://astana.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=153274> (Erişim tarihi: 16.04.2015)
- <http://commonsplace.eu/rus/links/6/id3148> (Erişim tarihi: 02.05.2015)
- <http://council.gov.ru/press-center/news/43913/> (Erişim tarihi: 22.05.2015)
- <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD> (Erişim tarihi: 25.02.2015)
- <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> (Erişim tarihi 3.5.2013)

http://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf (Erişim tarihi: 08.03.2015)

<http://economy.gov.ru/minec/press/news/201411281300> (Erişim tarihi: 16.04.2015)

http://export.gov.kz/ru/page-306-dvustoronnyaya_torgovlya_i_sotrudnichestvo_kazahstana_i_turtsii
(Erişim tarihi: 01.04.2015)

<http://m.zakon.kz/4690078-kazakhstan-riskuet-poterjat.html> (Erişim tarihi: 08.07.2015)

<http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

<http://novorospolk.ru/vladimir-putin-rossiya-fakticheski-sozdayot-v-turcii-novuyu-otrasl/> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

<http://sobesednik.ru/politika/20150427-putin-povedal-skolko-ekonomika-rf-poteryala-iz-za-sankciy> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

<http://top.rbc.ru/economics/30/01/2015/54caa4e29a7947a87ff5ba45> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi> (Erişim tarihi: 11.04.2015)

<http://www.bloomberg.com/news/videos/2015-03-11/the-world-s-four-worst-performing-currencies> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

<http://www.bloomberg.com/news/videos/2015-03-11/the-world-s-four-worst-performing-currencies> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (Erişim tarihi: 14.04.2015)

http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf (Erişim tarihi: 24.02.2015)

<http://www.eaeunion.org/#about> (Erişim tarihi: 04.05.2015)

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-172273;jsessionid=n2TkX8PSpQ_iAnT3PaIStiIQAtudd97JN92eSITjcNaOo1f4RsCh!-1952749988 (Erişim tarihi: 24.06.2015)

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicareti/ydmh/SektorHakkinda?_afLoop=790429608456390&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D790429608456

390%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D16ej4geits_4
(Erişim tarihi: 16.04.2015)

http://www.gazeta.ru/business/news/2014/12/01/n_6701949.shtml (Erişim tarihi:
22.05.2015)

<http://www.gazpromexport.ru/partners/turkey/> (Erişim tarihi: 14.4.2015)

<http://www.gazpromexport.ru/statistics/> (Erişim tarihi: 14.04.2015)

http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_58/Main.htm (Erişim tarihi: 24.06.2015)

http://www.gks.ru/bgd/regl/b14_13/IssWWW.exe/Stg/d02/13-13.htm (Erişim tarihi:
16.04.2015)

<http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29> (Erişim tarihi: 23.06.2015)

<http://www.panarmenian.net/rus/news/185686/> (Erişim tarihi: 25.02.15)

http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersCrossTrade?lang=ru
(Erişim tarihi: 23.04.2015)

<http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT099294> (Erişim tarihi: 22.05.2015)

[http://www.ved.gov.ru/files/images/country/Turkey/2014/Turkey.%20Investment%20c
ooperation%202012.pdf](http://www.ved.gov.ru/files/images/country/Turkey/2014/Turkey.%20Investment%20c
ooperation%202012.pdf) (Erişim tarihi: 11.04.2015)

[http://www.vedomosti.ru/economics/news/2015/04/08/medvedev-predlozhit-tailandu-
podumat-o-sozdanii-zoni-svobodnoi-torgovli-s-eaes](http://www.vedomosti.ru/economics/news/2015/04/08/medvedev-predlozhit-tailandu-
podumat-o-sozdanii-zoni-svobodnoi-torgovli-s-eaes) (Erişim tarihi:
17.05.2015)

<http://www.vestifinance.ru/infographics/4835> (Erişim tarihi: 30.04.2015)

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (Erişim
tarihi: 22.05.2015)

https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (Erişim tarihi: 23.06.2015)